

ОРОН НУТГИЙН СОНГУУЛЬД УЛС ТӨРИЙН НАМУУД ОРОЛЦОХ НЬ
(Харьцуулсан судалгаа)

*Ц. Товуусүрэн, Р. Хатанбаатар, Б. Ариунжаргал, Г. Билгээ,
Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, О. Нарантуяа, Б. Хатантуул*

ГАРЧИГ

Оршил

Нэг. Дэлхийн улс орнуудын орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагуудын хөгжлийн туршлага

Хоёр. Дэлхийн зарим улс орнуудын туршлага

1. Канад улс
2. Чили улс
3. Франц улс
4. Испани улс
5. Словени улс
6. Шинэ Зеланд Улс
7. БНСУ
8. Унгар улс
9. Казахстан улс

Ашигласан материал

* * *

ОРШИЛ

Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн Су.Батболдын захиалгаар “Орон нутгийн сонгуульд улс төрийн намууд оролцох нь” сэдэвт харьцуулсан судалгааг Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны төвийн ахлах референт Ц.Товуусүрэн (Дэлхийн улс орнуудын орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагуудын хөгжлийн туршлага), ахлах референт Р.Хатанбаатар (Казахстан, Унгар), судлаач Б.Ариунжаргал (Канад), Б.Хатантуул (Чили, Испани), Г.Билгээ (Франц), Ц.Болормаа (Словени), Г.Гэрэл (Шинэ Зеланд), О.Нарантуяа (БНСУ) нар хийж гүйцэтгэлээ.

Дэлхий дахины нийгмийн хөгжлийн орчин үеийн түвшинд орон нутгийн өөрийн удирдлагын янз бүрийн загварууд байдаг. Тухайн загварын хүрээнд төлөөллийн байгууллага нь ямар эрх хэмжээний хүрээнд ажилладаг, орон нутгийн сонгогдох зарчмын талаар бидний хийсэн судалгаа тодорхой ойлголтыг өгнө гэдэгт найдаж байна.

Энэхүү судалгааг хийхдээ Казахстан, Унгар, Канад, Чили, Испани, Франц, Словени, Шинэ Зеланд, БНСУ-ын орон нутаг, мужийн сонгуулийн тойргийн талаар болон тойрогт намаас нэр дэвшүүлэх, намуудын сонгуулийн сурталчилгаа, намын ажиглагчид сонгуульд хэрхэн оролцдог талаар харьцуулан судалсан болно.

* * *

Нэг. ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ОРОН НУТГИЙН ӨӨРӨӨ УДИРДАХ БАЙГУУЛЛАГУУДЫН ХӨГЖЛИЙН ТУРШЛАГА

Орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагуудын зохион байгуулалт нь ардчилсан төрийн үйл ажиллагааны суурь асуудлын хүрээнд багтаж байна. Өнөөгийн байдлаар ардчилсан улс орнуудад нийгмийн амьдралын бүхий л талын өөрчлөлт, шинэчлэлт нь иргэдийн ухамсрын эрс өөрчлөлтийн нөхцөл дэхь нийгмийн амьдралын зохион байгуулалтын хэлбэр, ардчилсан шинэчлэлт өөрчлөлт хүн-нийгэм, иргэн-төрийн харилцааны хялбарчилсан ойлголтын хуучирсан тэмүүлэлтэй тулгарч буй нөхцлийн эргэн тойронд явагдаж байна. Орон нутгийн засаг захиргааны орчныг шинжилж үзвээс түүнд төрийн болон, олон нийтийн гэсэн хоёр эрх ашиг нэгэн зэрэг хамрагдаж байна гэсэн дүгнэлтийг хийж болохоор байна.

Орон нутгийн засаг захиргааны онцлог, төв засгийн газартай харилцан ажиллах механизмыг зөв ойлгох явдал нь нутгийн өөрөө удирдах байгууллагууд үйл ажиллагаагаа үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нөхцлийг бүрдүүлнэ. Францын нэрт түүхч, улс төрийн зүтгэлтэн Алексис де Токвиль төв засгийн газар нь ямар сайн мэргэшиж гэгээрсэн байлаа гээд ганцаараа том ард түмний асуудлыг төгс хамруулан шийдвэрлэж чадахгүй гэжээ. Энэ асуудал нь хүний хүчин зүйлийн хил хязгаараас давдаг учраас тэрээр энэ ажлыг төгс шийдвэрлэж чаддаггүй байна. Хэрэв төв Засгийн газар ганцаараа зөвхөн өөрийнхээ хүчээр хязгааргүй олон, янз бүрийн нийгмийн механизмыг буй болгож, үйл ажиллагаа явуулах оролдлого хийлээ гэхэд төгс бус үр дүн үзэх буюу түүний хүчин чармайлт нь зүгээр л талаар өнгөрөх болно.

Орон нутгийн өөрийн удирдлагын зарчим нь түүнийг хэрэглэгчдийн хүрээнд хамгийн эртний, хамгийн олон талтай зарчмын нэг мөн, Энэхүү зарчим нь эрт дээр үеэс эхлээд одоог хүртэл нийгмийн зохион байгуулалтын цорын ганц хэрэгсэл хэвээр үлдэж, нийгэм, хувь хүний хэрэгцээ шаардлагыг хангасаар иржээ. Нийгмийн хөгжлийг дагаад түүний төрийн байгууллагуудтай харилцан ажиллах хүрээ өргөжиж, удирдлагын бодлого нь нарийн төвөгтэй болж байна. Өөрийн удирдлагын үүрэг, түүний институциональ хэлбэршил нь удирдлагын хэлбэр, аргаас ихэвчлэн хамаарч ихээхэн өөрчлөгдөж байна.

Үнэхээр орон нутгийн түвшинд л хүмүүс өөрсдийн хувьд хамгийн чухал асуудлууд (шугам сүлжээний асуудал, нийгмийн дэг журам, үйлчилгээ авах г.м.)-тай тулгарч байгаа бөгөөд тэдгээр нь орон нутгийн түвшиндээ шийдэгдэж байх ёстой юм. Дэлхий дахины нийгмийн хөгжлийн орчин үеийн түвшинд орон нутгийн өөрийн удирдлагын янз бүрийн загварууд байна.

- Англи-саксоны хэлбэр Их Британи, АНУ, Канад, Австрали зэрэг бусад орнуудад үйлчилж байгаа бөгөөд орон нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагууд нь өөрт хуулиар олгогдсон эрх мэдлийн хүрээнд харьцангуй бие даасан байх ба орон нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагад хяналт тавих үүрэг бүхий Засгийн газрын бүрэн эрхт төлөөлөгч байдаггүй.
- Эх газрын загвар (Франц, роман-герман, европ) одоо үед Африк, Латин-америкийн франц хэл бүхий улс орнууд, ойрхи дорнодын орнуудад үйлчлэх бөгөөд дээд шатны байгууллагадаа доод шатных нь шууд харъяалагдан удирдагдах, сонгодог иерархи пирамид, удирдлагын босоо тогтолцоо бүхий, нутгийн өөрийн удирдлагыг төрийн удирдлагатай шууд хослуулах зарчимтай байдаг.
- Иберийн буюу эх газрын тогтолцоотой төстэй загвар, Бразил, Португаль, Мексик, зарим нэг онцлогтойгоор Испанид хэрэглэдэг.
- Зөвлөлт Холбоот Улсын загвар 1917 оны Октябрийн хувьсгалаас хойш ЗСБНХУ-д анх хэрэглэж эхэлсэн, хожим бусад социалист орнууд загвар болгон хэрэглэсэн, Өнөөдрийг хүртэл БНХАУ, БНАСАУ, Куба, зарим нэг социалист чиг баримжаатай хөгжиж буй орнууд энэхүү хэлбэрийн зарим хувилбарыг хэрэглэж байна.

Орон нутгийн өөрийн удирдлагын тодорхой загварыг сонгоход шаардагдах нутгийн өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх үйл явц нь тодорхой нөхцлүүдээс хамаардаг байна:

- нийгмийн эдийн засгийн загвар, өмчийн хүрээнд үүсэх харилцаа;
- нийгэм, төрийн ардчиллын хүчин зүйл;
- бүс нутаг, үндэсний болон орон нутгийн хүчин зүйл, орон нутаг дахь засаг захиргааны онцлог;

Орон нутгийн удирдлагын англо-саксоны загварын хүрээнд төлөөллийн байгууллага нь өөрт ногдсон эрх хэмжээний хүрээнд бие даасан үйл ажиллагаатай байх бөгөөд доод шатны байгууллага нь дээд шатны байгууллагадаа шууд харъяалагддаггүй. Үүнээс гадна англо-саксоны системд ард түмнээс шууд сонгогддог нутгийн удирдлагын төлөөллийн байгууллагын үйл ажиллагаанд төв засгийн газраас хяналт тавих, оролцох эрх бүхий бүрэн эрхт төлөөлөгч байдаггүй нь нийтлэг юм. Орон нутгийн удирдлагын ийм тогтолцоотой улс орнууд (юуны өмнө АНУ)-д төлөөллийн байгууллагын нэгэн адил **нутгийн захиргааны нэлээд тооны албан тушаалтнуудыг** ард түмнээс шууд сонгодог байна. Энд төлөөллийн байгууллагын комисс, байнгын хороод тус байгууллагын хурлаас батлах шийдвэрийн төслийг боловсруулахад томоохон үүрэг хүлээдгийн хувьд илүү өргөн эрх мэдэлтэй байдаг. Орон нутгийн байгууллагын үйл ажиллагаанд тавих хяналт ихэнхдээ шууд бус замаар хэрэгжих бөгөөд салбарын яамд, шүүхийн шийдвэрээр дамжин хэрэгждэг.

Англо-саксоны улс төрийн систем бүхий улс орнуудын орон нутгийн удирдах байгууллагын эзлэх байр суурь, гүйцэтгэх үүргийг нарийвчлан судалж үзэхэд тэдгээр нь төрийн механизмын бүрэлдэхүүн хэсэг үндсэн тулгуур гэж дүгнэдэг байна. Эдгээр улсуудын хууль тогтоомжид хэрэглэдэг нутгийн удирдлага гэдэг нэр томьёо нь тэдгээрийн төрийн бусад байгууллагаас ангид байх, орон нутгийн чанар гэсэн ганц шалгуурыг үндэс болгож нутгийн удирдлагын зохион байгуулалт үйл ажиллагааны зарчмыг илэрхийлдэг байна.

Орон нутгийн удирдлагын эх газрын загвар нь орон нутагт төрийн удирдлагыг нутгийн өөрийн удирдлагатай шууд хослуулахад үндэслэгддэг байна. Энэ тогтолцоо анхлан Францад үүссэн байна. Энэ улсын түүхэнд энэ системийн онцлог анхнаасаа коммунуудын өөрийн удирдлагын байгууллага бус эзэн хааны бүрэн эрхт төлөөлөгч нь орон нутгийн эрхийг барьж байсантай холбоотой байдаг. Орон нутгийн төлөөллийн байгууллага нь эх газрын тогтолцооны нөхцөлд зөвхөн хууль тогтоогчид нутаг дэвсгэрийн нийгэмлэгээр хүлээн зөвшөөрсөн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжээр байгуулагдана. **Зарим нэг засаг захиргааны салбар (Францын кантон, тойрог)-т орон нутгийн төлөөллийн байгууллага байхгүй байж болдог.**

Эх газрын загвар нь дээд шатны салаа мөчиртөө доод шатных нь тодорхой хэмжээнд харъяалагддагаар тодорхойлогдоно. Жишээ нь Италийн Үндсэн хуулиар мужуудад бүс, коммуны эрх зүйн акт хуульд нийцэж буй эсэхийг шалгах эрх олгосон байдаг. Энэ зохицуулалт улсын хууль, мужийн эрх хэмжээнд өргөжин тэлжээ. Эх газрын загвар бүхий улсуудад нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагууд хуулиар шууд хориглоогүй асуудлаар үйл ажиллагаа явуулах гэсэн “далд зохицуулалт”-ын зарчим баталгаажсан байна. Ийм зохицуулалт хоёр янзаар хэрэгжиж байна:

- Орон нутгийн хамгийн доод шатныхаас бусад бүх нутаг дэвсгэрийн нэгжийн түвшинд нутаг дэвсгэрийн нийгэмлэгийн төлөөллийн байгууллага (түүний дотор хоёр дахь шатны буюу завсарын шатны төлөөллийн байгууллага), нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, төв Засгийн газраас томилогдсон бүрэн эрхт төлөөлөгч (Франц, Итали) нэгэн зэрэг ажилладаг.
- Нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллага зөвхөн хамгийн доод шатны нэгжүүдэд байгуулагдах бөгөөд бусад дээд шатны нийгэмлэг, завсарын шатанд төрийн дээд шатны байгууллагаас томилсон орон нутгийн төрийн захиргааны байгууллагууд

үйл ажиллагаа явуулдаг байна. Доод шатны засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн өөрөө удирдах байгууллага нь энэ нөхцөлд зөвхөн бүс нутгийн түвшин дэхь нутаг дэвсгэрийн нэгжийн төлөөллийн байгууллага хэлбэрээр оршин тогтнодог байна. (Польш, Болгар, Турк, Финлянд, Иран)

- Нутгийн өөрийн удирдлагын иберийн систем нь Испани, Португал, Латин-америкийн испани хэлтэй орнуудад өргөн дэлгэр үйлчилдэг. Энд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүтцийн бүхий л түвшинд сонгуулиар байгуулагдах зөвлөл байх бөгөөд ард түмнээс эсвэл зөвлөлөөс сонгогдох гүйцэтгэх байгууллага (алькальд, регидор г.м.) ажилладаг байна. Зөвлөл нь орон нутагтаа мөрдөх норм тогтоох ба алькальд нь түүний гүйцэтгэх байгууллага байна. Дээд шатнаас томилогддог эрх мэдэлтэн байхгүй бөгөөд харин сонгогдсон алькальдыг тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн төрийн төлөөлөгч болохынх нь хувьд төвөөс баталдаг байна.
- Орон нутгийн удирдлагын зөвлөлтийн загвар (зөвлөл, түүний гүйцэтгэх хороодын тогтолцоо) нь эрх мэдлийн хуваарилалтыг үгүйсгэж, доороосоо дээд шатандаа хүртэл засгийн бүх эрх төлөөллийн байгууллагуудад байх тухай үзэл баримтлал дээр суурилдаг. Энэ тогтолцоогоор бүх шатны зөвлөлүүд нутаг дэвсгэртээ засгийн эрхийг барьж, түүнд бусад байгууллага шууд болон шууд бусаар харьяалагддаг. Энэхүү тогтолцоонд бие даасан орон нутгийн байгууллага байх тухай ойлголт үгүй бөгөөд бүгд дээд шатандаа харьяалагддаг байна. Энэ тогтолцоонд дараах шинжүүд нийтлэг байна:
- орон нутгийн байгууллагын эрх зүйн үндсийг Үндсэн хууль, хууль тогтоомжийн актаар төвөөс хууль тогтоох байгууллагаас тогтооно;
- хатуу төвлөрсөн удирдлагын зарчимтай;
- патернализмын зарчим;
- нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллага төр засгийн байгууллагын тогтолцоонд ажиллана;
- мужийн өмч, орон нутгийн төсөв гэх мэт ойлголт үгүй;

Дээр дурдсан орон нутгийн өөрийн удирдлагын загваруудын талаархи мэдээллээс товч дүгнэлт хийж үзвэл нутгийн өөрийн удирдлагын үр ашиг бүхий тогтолцоо үйлчилж байх шаардлагатай болох нь ойлгомжтой бөгөөд энэ нь дор дурдсан нөхцлийг бүрдүүлсэн байхыг шаардаж байна:

- Удирдах байгууллагын бүрэн эрхийг хууль тогтоомжид товч тодорхой томъёолж суулгасан байхыг шаардана;
- Өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд нутгийн захиргааны байгууллагуудын бие даасан байдлыг тогтоох;
- Нутгийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагаа нь санхүүгийн хатуу баазад суурилсан байх: нутгийн захиргааны түвшин бүрт төсвийн эх үүсвэрийн тодорхой эх үүсвэрийг тогтоосон байх, үүгээр төсвийн хуваарилалттай холбоо бүхий маргаан гарах үндэс болохгүй байх;
- Нутгийн өөрийн удирдлага өөрийн удирдлагын түүхийн гүнзгий уламжлал, иргэний нийгмийн хэвтээ холбоог өргөжүүлэх тогтолцоонд тулгуурлах бөгөөд ийм маягийн хэлхээ холбоог өргөжүүлэх хөшүүрэг болж байх;

1985 оны Европын орон нутгийн удирдлагын хартид нутгийн өөрийн удирдлага нь нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагуудын хуулиар тогтоосон хүрээн дэхь эрх, бодит чадамж мөн бөгөөд нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагууд орон нутгийн иргэдийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн орон нутгийн асуудлаа иргэд бие даан шийдвэрлэх бодит эрх мэдлийн хүрээнд иргэдийн гаргасан санал, санаачлагыг дэмжих үндсэн дээр өөрийн хариуцлагадаа авч, төрийн хэргийн томоохон хэсгийг зохицуулж, удирдах гэж тогтоожээ.

Хөгжингүй орнуудад орон нутгийн өөрийн удирдлагын хүчтэй байгууллага нь ирээдүйн эвдлэн сүйтгэх хүч бүхий цохилтын долгионоос найдвартай хамгаалах баталгаа болох бөгөөд нийгэмд тогтвортой, ардчилсан, нийгэм-улс төрийн нөхцөл байдлыг бүрдүүлнэ гэдгийг хүлээн зөвшөөрч байна.

Хот, суурингийн бүсийн асуудалтай холбоо бүхий олон тооны хурц асуудлыг шийдвэрлэх шаардлага эдийн засгийн боломжийг хуваарилах дээр тулж очдог бөгөөд нутгийн захиргааны байгууллага өргөн хүрээний эрх мэдэлтэй баймааж л энэ асуудлыг шийдвэрлэж чадна. Тогтвортой, хүчирхэг төр улсыг байгуулъя гэвэл суурь нь ард түмэндээ ойр дотно нутаг дэвсгэрийн удирдлагын бүтэц, нутгийн захиргааны бүтцийг буй болгох системтэй үйл ажиллагаагүйгээр оршин байх боломжгүй бөгөөд гагцхүү нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын концепцтой байхыг л шаардана. Орон нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагад тухайлбал хүн амын тоо, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, хот суурин байгаа эсэх зэрэг хүчин зүйлүүд зайлшгүй нөлөөлдөг байна.

Одоо үед бид нутгийн удирдлагын шинэ загварыг нутагшуулан тогтоох шатанд байна. Гэвч энэ үйл явц эдийн засгийн тааламжтай бус нөхцөл байдал, төрийн захиргааны байгууллагууд хөл гараа бүрэн олоогүй, нийгмийн тогтвортой байдал хангагдаагүй, орон нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагыг төлөвшүүлэхэд оролцдог этгээдүүдийн тогтвортой үйл ажиллагаа, мэдрэмж дутагдаж буйтай холбоотой байна. Ямартай ч нутгийн өөрийн удирдлага нь нийгмийн ардчилсан удирдлагын нэг гол үндэс бөгөөд засаг захиргааны байгууллага ард түмэндээ илүү ойртох нөхцлийг улам тод харах нөхцлийг бүрдүүлж байгаа юм.

II. Дэлхийн улс орнуудын хувьд орон нутгийн сонгууль явуулах асуудлыг олон янзаар хуульчилдаг байна. Нэгдмэл улсуудын хувьд Ерөнхийлөгч, парламентаас авахуулаад бүх шатны сонгуулийг нэг хуулиар зохицуулсан орон олон байхаас гадна бие даасан орон нутгийн сонгуулийн хуультай орнууд ч байна. Холбооны улсуудын хувьд бол маш олон хувилбараар орон нутгийн сонгуулийг хуульчилсан байхаас гадна холбооны субъект бүрт ч ялгаатай байдаг учир ангилахад нилээд төвөгтэй.

Орон нутгийн сонгуульд улс төрийн намууд сонгуулийн хороо, комиссуудад төлөөллөө оруулах, нэр дэвшүүлэх, буцаан татах, дахин нэр дэвшүүлэх, сурталчилгаа явуулах, сонгуулийн явцыг ажиглах, сонгуулийн үр дүнтэй холбоотой гомдол гаргах зэрэг хэлбэрээр оролцоно.

Орон нутгийн сонгуулийг зохион байгуулж явуулах шат шатны хороод, комиссуудыг тухайн улс бүр өөр өөрөөр байгуулдаг байна. Зарим улсуудад 5 жил, 6 жил гэх мэт тодорхой хугацаагаар байгуулагдсан сонгуулийн хороод ажилладаг бол зарим улсад тухайн сонгууль бүрт зориулан сонгуулийн хороодыг байгуулна. Олон оронд сонгуулийн хороодод намуудын төлөөллийг оруулдаг бол мөн олон оронд аль шатны нутгийн удирдлагын байгууллагын сонгууль болохоос шалтгаалж хороодыг намуудын төлөөлөлтэй ба төлөөлөлгүй байгуулна. Дашрамд дурдахад, нилээд оронд нутгийн удирдлагын байгууллагыг сонгон байгуулахдаа тодорхой түвшнээс эхлэн бүх доод шатанд улс төрийн намуудын оролцоогүйгээр сонгон байгуулдаг байна.

Сонгуулийн хороодод улс төрийн намуудын төлөөллийг оруулах хуулиар юмуу журмаар зохицуулагдсан олон арга байна. Жишээлбэл, ХБНГУ-д бүх түвшний (холбооны, муж улсын, тойргийн, хэсгийн) сонгуулийн удирдагчид комиссийн гишүүд ба орлогчдоо томилохдоо улс төрийн намуудын саналыг харгалзах ёстой. Нам бүрийн санал болгох хүмүүсийн тоо нь уг намын өмнөх сонгуулиар авсан саналын тоонд пропорционал байна. Канадад сонгуулийн байгууллагын бүрэлдэхүүн нь үндсэндээ улс төрийн намуудын саналд үндэслэсэн байна. Тухайлбал, сонгуулийн бүрэн эрхт төлөөлөгчийн орлогчийг өмнөх сонгуулиар олонхийн санал авсан хүмүүсээс сонгодог бол сонгуулийн хэсгүүдэд

ажиллах хүмүүсийг өмнөх сонгуулиар уг тойрог дээр хоёрдахь тооны санал авсан намаас бүрдүүлнэ.

Сонгуульд нэр дэвшүүлэх хэд хэдэн аргыг улс орнуудад хэрэглэж байна:

- а) зөвхөн улс төрийн намууд нэр дэвшүүлэх (Австри, Швейцари),
- б) зөвхөн тодорхой тооноос доошгүй бүртгэгдсэн сонгогчид нэр дэвшүүлэх (Канад, Австрали),
- в) улс төрийн намууд ба тодорхой тооны бүртгэгдсэн сонгогчид хамтран нэр дэвшүүлэх (ХБНГУ, АНУ).

Тухайлбал, Канадад нэр дэвшүүлэх баримт бичигт зөвхөн хоёр бүртгэгдсэн сонгогчийн гарын үсэг байхад хангалттай байдаг бол, Австралид нэр дэвшүүлэх өргөдөлд арван бүртгэгдсэн сонгогч гарын үсэг зурсан байх хэрэгтэй бөгөөд эдгээрийн нэг нь нэр дэвшүүлэгч, нэг нь нэр дэвшүүлэгчийн саналыг дэмжигч, үлдсэн найм нь нэр дэвшигчийг дэмжихийг зөвшөөрсөн бүртгэгдсэн сонгогч байна.

АНУ -д улс төрийн намууд нэр дэвшүүлэхийн тулд тодорхой тооноос доошгүй бүртгэгдсэн сонгогчдын гарын үсэг цуглуулсан байх хэрэгтэй (Иллинойст 25 мянга, Нью-Йоркт 20 мянга, Охайо, Алабамад 5 мянга г.м.) Гэхдээ АНУ-д ихэнх орон нутгийн сонгууль улс төрийн намуудын оролцоогүй явагддагийг санах хэрэгтэй.

ХБНГУ-д Бундестагт суудалгүй боловч аль нэг муж улсын Ландтагт сүүлийн сонгуулиар таваас доошгүй суудал авсан улс төрийн нам сонгуулийн кампанид оролцох хүсэлтээ сонгуулийн удирдагчид мэдэгдэж, үүнийг нь үндэслэн холбооны сонгуулийн хороо уг байгууллагыг улс төрийн намын шинжтэй гэж үзсэн тохиолдолд уг нам сонгуульд нэр дэвшүүлж болно. Үүнээс гадна парламентад суудалгүй нам өөрийн кандидатаа нэр дэвшүүлж буй тойрог бүрт 200-гаас доошгүй, нэр дэвшигчдийн жагсаалтаа дэвшүүлж буй муж улс бүрт 1000-аас доошгүй сонгогчдын гарын үсэг цуглуулах шаардлагатай байдаг байна.

Улс төрийн намуудын сонгуульд оролцох өөр нэг чухал хэлбэр нь сонгуулийн ажиглагчдаа ажиллуулах юм. Аливаа улсын сонгуулийн хууль, холбогдох бусад дүрэм журамд улс төрийн намуудын ажиглагчдын эрхийн талаар харилцан адилгүй заасан байх боловч ерөнхийдөө доор дурдсан эрхүүдийг ямар нэгэн байдлаар тусгасан байдаг байна. Тухайлбал, ажиглагчид сонгуулийн комиссийн хуралд байлцах; санал хураалтанд оролцож буй сонгогчдийн тооны талаар мэдээлэл авах; санал хураалтын болон санал тоолох үеэр санал хурааж байгаа байранд байх; санал хураалтын явц, саналын хуудсыг тоолох процедур, сонгуулийн хэсэг дээр саналын дүнг гаргах зэргийг ажиглах; сонгуулийн комиссийн гишүүд ашиглагдаагүй үлдсэн саналын хуудсыг тоолох, хүчингүй болгоход байлцах; санал хураалтанд саад бололгүйгээр фото, аудио, видео бичлэг хийх; санал хураалтын дүнгийн протоколыг дээд шатны сонгуулийн комисст дамжуулах процессийг ажиглах; санал хураалтын дараа сонгуулийн комиссийн санал хураалтын дүнгийн талаархи протоколтой танилцах, уг протоколын баталгаажуулсан хуулбарыг авах зэрэг эрхийг голчлон зохицуулсан байна.

Хоёр. ДЭЛХИЙН ЗАРИМ УЛС ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

1. Канад улс

Канад улс нь арван муж, гурван нутаг дэвсгэрээс бүрдсэн холбооны улс бөгөөд эдгээрийг бүсчилбэл: **Баруун Канад:** Бритиш Коламбия болон Альберта, Саскачеван, Манитоба зэрэг тал нутгийн гурван мужаасбүрдэнэ. **Төв Канад:** Квебек, Онтарио мужуудаас бүрдэнэ. Канадын Атлантын Далайн Бүс нь далайн эргийн Нью-Брансвик, Принс Эдвардын арал, Нова Скотиа зэрэг гурван муж болон Ньюфаундленд ба Лабрадороос бүрдэнэ. **Зүүн**

Канад:

Төв Канад, Канадын Атлантын Далайн Бүсийг хамтад нь хэлдэг.

Хойд Канад:

Юкон, Баруун Хойд Нутаг Дэвсгэр, Нунавут зэрэг мужууд орно.

Канадын нутаг дэвсгэр том боловч Канадын Сонгуулийн байгууллага бүхэлдээ төвлөрсөн шинжтэй байдаг бөгөөд алба салбарууд нь нийслэл Оттава хотдоо байрладаг. Бүтцийн хувьд 308 тойргоос бүрддэг. Сонгуулийн тойргуудыг арван жил тутам явагддаг хүн амын тооллогын дүнг үндэслэн өөрчлөн шинэчилдэг байна. Канад нь байнгын ажиллагаатай Сонгуулийн Менежментийн Байгууллага (СМБ)-тай. Канадад үндэсний түвшний СМБ нь үндэсний (холбооны) сонгуулийг хариуцан явуулдаг бол орон нутгийн СМБ-ууд нь орон нутгийн сонгуулийг хариуцан явуулдаг байна.

2006 оны сонгуулиас хойш холбооны парламентад таван нам төлөөлөлтэй байна

- Канадын Консерватив Нам (эрх баригч нам),
- Канадын Либерал Нам (албан ёсны сөрөг хүчин),
- Шинэ Ардчилсан Нам (ШАН),
- Блок Кэбэкуа,
- Канадын Ногоон Нам.

Намууд нь төв, орон нутгийн салбаруудад хуваагддаг. Намын салбар хорооны гишүүд тухайн орон нутгийн зөвлөлийн гишүүнд нэрээ дэвшүүлдэг байна. Канадын Сонгуулийн хуулийн 6-р бүлгийн 65, 66 дугаар зүйлд нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлагын талаар заасан байна. 1970 оны өөрчлөлтөөр сонгуулийн сонгох эрхийг 21 нас хүрсэн иргэд эдэлдэг байсныг 18 нас болгосон байна. Намаас тойрог бүрт зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг батлан гарын үсэг зурж болно. (Сонгуулийн хуулийн 68 дугаар зүйл) Тухайн сонгуулийн тойрогт эвсэл, намаас дэвшигч нас барсан эсвэл нэрийг татан авсан бол 74.1-т заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэх өдөр дуусахаас өмнө нэр дэвшүүлж болно. (Сонгуулийн хуулийн 68-2 дугаар зүйл)

Олон намын тогтолцоонд суурилсан СМБ-ын гишүүд улс төрийн намуудын төлөөлөгчдийн үүрэг гүйцэтгэхийнхээ зэрэгцээ сонгуулийн үйл явцыг төвийг сахих зарчмын дагуу явуулж, өөрийг нь томилсон намын эрх ашгийг хамгаална. Тэд өөрсдийг нь томилсон намын эрх ашгийг хамгаалахаас гадна өөрийнхөөсөө бусад намын эрх ашгийг давуу байлгахгүйн төлөө ажиллана. Намаас сонгогдсон СМБ-ын гишүүд тодорхой хугацаанд алба хаших бөгөөд үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэх бололцоогүй болсон, эсвэл өөрийг нь томилсон эрх баригчид ажлаас нь халахаас бусад тохиолдолд албан тушаал нь өөрчлөгддөггүй.

СМБ-ын гишүүдийн тоо улс орон бүрт өөр байдаг. Канад 3 гишүүнтэй байна. Экспертэд суурилсан СМБ-ын гишүүн 1 байдаг. Канад СМБ-ын гишүүдийнхээ алба хаших хугацааг

тогтоодоггүй, өөрөөр хэлбэл нэгэнт томилогдсон бол өөр ажилд шилжээгүй, халагдаж чөлөөлөгдөөгүй нөхцөлд тэтгэвэрт гарах буюу 65 нас хүртлээ ажилладаг байна.

Экспертэд суурилсан СМБ-ын гишүүн байх шалгуурт:

- улс төрийн хувьд төвийг сахих зарчим,
- насны доод хязгаар,
- мэргэжлийн ур чадвар,
- сонгуулийн талаарх мэдлэг зэрэг ордог байна.

Экспертэд суурилсан СМБ-ын гишүүд голдуу хууль эрх зүй, төрийн удирдлага, улс төрийн шинжлэх ухаан, хэвлэл мэдээлэл зүйн салбарт мэдлэг туршлагатай, төвийг сахих чадвар нь олон нийтэд танигдсан хүмүүс сонгогддог байна. Орон нутгийн СМБ-ын гишүүнээр сүүлийн жилүүдэд улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцож байгаагүй болон СМБ-ын гишүүнээр ажиллах хугацаандаа улс төрийн намын гишүүнээсээ татгалзсан хүнийг томилж ажиллуулахаар заасан байна.

Сонгуулийн сурталчилгааг хийхдээ орон нутгийн СМБ-ууд улс төрийн намууд болон нэр дэвшигчдэд төрийн хэвшлийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчилгаа хийх цагийг хуваарилан зохицуулж өгдөг. Канадын СМБ улсын бүртгэлтэй улс төрийн намууд цахим сүлжээ ашиглан төлбөртэй, төлбөргүй сурталчилгаа хийх, цаг хуваарилах хөндлөнгийн байгууллагыг томилж өгдөг байна. Орон нутгийн Сонгуулийн ахлах түшээ (САТ) бүртгэл бүхий улс төрийн намуудад цахим сүлжээгээр дамжуулан төлбөртэй, төлбөргүй явуулах нэвтрүүлгийн цагийг хуваарилах хөндлөнгийн ажилтныг томилдог байна. Канадын хуулинд улс төрийн зар сурталчилгааг нэргүйгээр нийтлэхийг хориглодог. Үүнд:

- Бүх зар сурталчилгаа нь зохиогчийн нэртэй буюу ивээн тэтгэгчийн нэртэйгээр мөн тэдгээрийн улс төрийн харьяаллыг нэрлэсэн байх ёстой. Зар сурталчилгааг ивээн тэтгэгчийн нэргүйгээр буюу ивээн тэтгэгчийн зөвшөөрөлгүйгээр явуулсан бол хуулийн хариуцлага хүлээхээр заасан байна.
- Улс төрийн намын албан ёсны төлөөлөгчийг дэмжсэн аливаа гуравдагч талын сурталчилгааг (нэр устай буюу нэргүй байхаас үл хамааран) тэрхүү намын сурталчилгааны лимитэд оруулан тооцох ёстой гэж заасан байна.
- Канад улс цагийн олон бүстэй. Сонгуулийн сурталчилгааны дүнг Канадын зүүн хэсэг дахь Халифакс мужид мэдээлсэн байхад түүний баруун хэсгийн Ванкуверийн сонгогчид саналын байр хаахаас өмнө мэдсэн байхаар мэдээлэхийг хориглодог байна.
- Олон нийтийн санаа бодлын судалгааны хувьд хориглосон зүйл байдаг. Тухайн сонгуульд сонгогчид саналаа хэрхэн өгөхийг харуулсан буюу тодорхой асуудлыг аль нэг нэр дэвшигч болон улс төрийн нам дэмжиж байгааг харуулсан Санал асуулгын дүнг сонгуулийн өмнөх Баасан гаригийн шөнө дундаас санал хураалт дуусах хүртэл хугацаанд нийтлэх, нэвтрүүлэх, тараахыг хориглодог байна.

Канадад сонгуулийн ажиглагчийг Сонгуулийн тухай актад 2000 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулахаас өмнө санал өгөх байранд сонгуулийн ажилтнаас өөр хэн ч орох эрхгүй байсан. Харин дээрх актад нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар Сонгуулийн ахлах түшээгийн зөвшөөрснөөр сонгуулийн байранд зөвхөн ажиглагчдад орж гарч байх эрх олгох болсон байна.

Канадын Бритиш Колумбиагийн мужийн засаг захиргаанаас тус мужийн иргэдийн төлөөлөөс бүрдсэн зөвлөл байгуулж, улмаар сонгуулийн тогтолцоог хараат бусаар үнэлж дүгнэх, гаргасан зөвлөмжөө бүх нийтийн санал асуулгаар шийдвэрлүүлэх боломж олгосон нь урьд өмнө хаа ч байгаагүй, өвөрмөц бөгөөд цоо шинэ туршлага болсон байна.

Канад нь сонгуулийн төсвийг төрийн санхүүжилтээр хийхийг голчилдог. Сонгуулийн санхүүжилтэд гадаадын хандивлагчдийг оролцуулдаггүй байна. Канадын сонгуулийн байгууллага нь зохион байгуулалт, санхүүжилт сайтай, шинэ технологи нэвтрүүлэх болон бусад нөөцийг судалж эзэмших талаар идэвхитэй, тогтвортой ажилладаг байна. СМБ-нь дараахь үндсэн үүргийг хэрэгжүүлдэг байна:

1. Бүртгэгдсэн улс төрийн намуудад санхүүжилт олгох ажлыг зохион байгуулах,
2. Сонгуульд оролцож буй улс төрийн намууд, нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардлыг хянах, хууль хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах,
3. Нэр дэвшигчдийн санхүүгийн мэдээллийг нийтлэх.

Канадчууд ерөнхийдөө сонгуулийн үйл явц, сонгуулийн газартаа итгэл үзүүлдэг бөгөөд энэ нь улс төрийн тогтвортой орчин бэхжихэд нөлөөлдөг. Канадын сонгуулийн байгууллагын давуу тал нь үйл ажиллагааныхаа бараг бүхий л чиглэлээр засгийн газраасаа хараат бус, түүний дотор санхүүгийн хувьд бие даасан байдагтай нь холбоотойгоос гадна зөрчил илрүүлж асуудлыг түргэн шийдвэрлэх талаараа гадны нөлөөлөлгүй ажиллаж чаддаг байна.

2. Чили улс

Чили бол 15 регион, 51 провинц, 346 муниципалитет, коммунаас бүрдсэн унитар улс юм. Чили улсын Үндсэн Хууль, Сонгуулийн тогтолцооны органик хууль-18.556 (1986), Орон нутгийн органик хууль-18.695 (2006), Улс төрийн намуудын тухай хууль-18.603 /1987/ зэрэг хуулиудаар орон нутгийн сонгуулийн процедурыг зохицуулна. Парламентын болон орон нутгийн аль алиных нь сонгуульд нам, эвсэл, бие даагчдын зүгээс тойрог бүрт дээд тал нь хоёр хүний нэр дэвшүүлсэн жагсаалтыг гаргаж өгдөг байна. Сонгогчид өөрсдийн шилж сонгосон нэр дэвшигчийнхээ төлөө санал өгдөг.

Эхний суудлыг нийт дүнгээр хамгийн олон санал авсан жагсаалтад багтсан нэр дэвшигчдэд өгдөг. Нэг тойргийн хоёр суудлын хоёуланг авахын тулд хамгийн амжилттай өрсөлдөгчдийн санал нь хоёр дахь жагсаалтад өгсөн саналаас хоёр дахин их байх ёстой. Энэ тогтолцоонд тавьдаг босго маш өндөр учраас намууд сонгуульд эвсэл болон оролцох шаардлагатай болдог байна. Тухайн жагсаалтаар нэг суудал авахын тулд нийт саналын 33,4 хувийн санал авсан байх шаардлагатай. Харин хоёр суудлын хоёуланг баталгаатай авахын тулд нийт саналын 66,7 хувийг авсан байх хэрэгтэй.

Сонгуулийн бином (binomial) тогтолцооны үр дүнд бараг бүх дүүргээс Концертацаны нэг төлөөлөгч, Чилийн Альянсаас нэг төлөөлөгч сонгогддог байна. Энэ тогтолцоонд нэг жагсаалтаас нэг суудлын төлөө өрсөлдөж байгаа хоёр нэр дэвшигчийн хооронд өрсөлдөөн явагдах боломжтой ч практик дээр аль аль эвсэлд байгаа элитүүдийн байр сууринаас болж энэ байдал ихээхэн хязгаарлагддаг.

Энэ тогтолцооны давтагдашгүй онцлог бол практик дээр хамгийн том олонхийг бус хамгийн том цөөнхийг дэмждэг явдал юм. Энэ бол мажоритар буюу олонхийн тогтолцоо биш. Харин нийт саналын 34 хувийг авсан сонгуулийн жагсаалт нийт суудлын тал хувийг авах боломж олгодог учраас хувь тэнцүүлэх механизм ашигладаг боловч пропорциональ бус үр дүн гаргадаг тогтолцоо юм. Яагаад ийм гажуудал гараад байгаагийн гол шалтгаан нь сонгуулийн өрсөлдөөнд тавьдаг хязгаарлалтуудтай холбоотой. Энэхүү сонгуулийн тогтолцоо нь хэд хэдэн үндэслэлээр шүүмжлэл өртөж ирсэн. Нэгдүгээрт, намууд нэг суудал авахын тулд маш өндөр босго давах ёстой болдог учраас сонгуульд заавал эвсэж орохыг хүчээр шаарддаг.

Хоёрдугаарт, ихэвчлэн эвсэл бүр нэг суудал авдаг учраас жинхэнэ өрсөлдөөн хоёр

сөргөлдөгч эвсэл ба тэдний намуудын хооронд явагдахын оронд нэг эвслийн гишүүн намуудын хооронд явагддаг байна. Энэхүү маргаан нь эвслийн эв нэгдэл, тогтвортой байдалд эрсдэл учруулж байдаг. Дөрөвдүгээрт, энэ тогтолцоо нь намын удирдлагуудад асар их эрх мэдэл олгосноос тэд бараг жагсаалт хийж байх явцдаа л ялагчдыг сонгочихдог байна.

Олон тойрогт жинхэнэ өрсөлдөөн явагддаггүй учраас сонгогчид сонгуульд оролцох сонирхол муутай байгаад зогсохгүй өөрийнх нь дэмждэг намаас нэр дэвшигч байхгүй бол бүр ч сонирхолгүй болдог ажээ. Одоогийн сонгуулийн тогтолцоотой холбоотой өөр нэг асуудал бол сонгогчоор бүртгүүлэх эсэх нь сайн дурын боловч саналаа заавал өгөх шаардлага тавьдаг явдал юм.

Муниципалитетын сонгууль. Энэ сонгуулиар мэр ба муниципалитетын зөвлөхүүдийг сонгодог. Мэрийг сонгуульд оролцсон сонгогчдын ердийн олонхийн саналаар сонгодог. Тухайн муниципалитетын бүртгэгдсэн сонгогчдын тооноос хамаарч сонгогдох зөвлөхүүдийн тоо зургаагаас аравын хооронд байх бөгөөд суудлыг Хондтын аргаар хуваарилах сонгууль явуулдаг. 2004 оноос мэр ба зөвлөхүүдийн сонгуулийг тус тусад нь явуулдаг болжээ. Хуулиар муниципалитетын сонгууль 4 жил тутам аравдугаар сарын сүүлийн ням гаригт явагдах бөгөөд шинээр сонгогдсон хүмүүс тухайн оныхоо 12 дугаар сарын 6-нд ажилдаа ордог байна.

Регионы сонгууль. 2009 онд Үндсэн хуульд оруулсан өөрчлөлтөөр регионы зөвлөлийн гишүүдийг бүх нийтийн шууд сонгуулиар сонгодог болсон бөгөөд энэ сонгогдсон гишүүд Ерөнхийлөгчийн томилсон интенданттай хамт 4 жил регионы засгийн газрыг бүрдүүлнэ. Гишүүд дахин сонгогдох эрхтэй. Гишүүдийн тоо нь регионы хүн амын тоонд пропорционалиар тогтоогдоно. Одоогоор энэ журмаар сонгууль явагдаагүй болно.

Одоогийн байдлаар регион бүрийн муниципалитетын зөвлөхүүд тухайн регионы зөвлөлийн гишүүдийг сонгож байна. Өөрөөр хэлбэл, тухайн регионы провинцуудын сонгогчдын коллегийг муниципалитетын зөвлөхүүд бүрдүүлнэ. Провинц бүрээс регионы зөвлөлд сонгогдох гишүүдийн тоог дараах маягаар тогтооно. Провинц бүрээс 2 гишүүн байх ба ба үүн дээр 1 сая хүртэл хүн амтай бол 10, 1 саяас дээш хүн амтай бол 14 гишүүн байхаар тоог тогтооно.

3. Франц улс

Франц улс нь дараах засаг захиргааны нэгжид хуваагддаг байна:

- 22 мужид хуваагдах ба үүнээс гадна Корсика,
- мужууд нь 96 департамтад хуваагдана,
- департамент нь 342 дүүрэгт,
- дүүрэг нь 3,883 кантонд,
- кантон нь 36,686 коммунд,
- 3 коммун (Париж, Марсел, Леон) нь 45 нэгжүүдэд тус тус хуваагдана.

Эдгээр засаг захиргааны нэгжүүдээс муж нь мужийн зөвлөлийн, департамент болон кантон нь ерөнхий зөвлөлийн, коммун нь хотын зөвлөлийн сонгуулийг тус тус явуулдаг байна. Засаг захиргааны нэгж нь сонгуулийн тойрог болно. Сонгуулийн тухай хуульд зааснаар сонгуулийн тойрог бүр зохион байгуулах хороотой байх ба байнгын гурван гишүүний бүрэлдэхүүнтэй. Тэдгээр нь (1) тухайн нутаг дэвсгэрийн захирагч, эсвэл түүний орлогч, (2) муж ба департамтад префект (Засгийн газрын бүрэн эрхт төлөөлөгч), дүүрэгт дэд префект болон (3) Ерөнхий шүүгчийн томилсон этгээд зэрэг байна. Сонгуулийн үеэд ажиллах бүрэлдэхүүнийг сонгуулийн өдрөөс таван 7 хоногийн өмнө бүрдүүлнэ.

Францын улс төрийн намууд нь зохион байгуулалтын үндэсний хэмжээний буюу төв, орон нутгийн хэмжээний буюу салбаруудад хуваагдана. Намын салбар хорооны гишүүд тухайн орон нутгийн зөвлөлийн гишүүнд нэрээ дэвшүүлнэ. Муж зөвлөл, департамент болон кантоны Ерөнхий зөвлөлийн сонгуульд нэр дэвшигчид тавигдах дараах шаардлагуудыг хуульд заасан байна:

- 18 ба түүнээс дээш настай,
- франц үндэстэн,
- мужийн сонгуулийн бүртгэлд бүртгэлтэй,
- хамгийн багадаа сүүлийн таван жил татвар төлсөн.

Эдгээрээс гадна сонгуульд нэр дэвшиж болохгүй тохиолдлыг Сонгуулийн тухай хуулинд тодорхой заасан байна. Тухайлбал, төрийн зарим албан тушаалтан, тухайлбал, мужид Засгийн газрыг төлөөлж ажиллаж байгаа албан тушаалтан сонгуульд нэрээ дэвшүүлэхийг хориглосон байна.

Францын орон нутгийн сонгууль нь холимог системээр хоёр шатлалтай явагдана. Эхний шатанд дийлэнхи олонхийн саналыг авсан нь нийт мандатын 1/4-ийг авна. Бусад мандатад нь хамгийн багадаа 5 хувийн санал авсан нэр дэвшигчид пропорциональ системийн дагуу сонгогдоно. Хэрэв дийлэнхи олонхийн саналыг ямар ч нэр дэвшигч аваагүй тохиолдолд дараагийн буюу 2 дахь шатны сонгуулийг явуулна.

Коммуны хувьд дараах онцлогтой:

- 3500 болон түүнээс бага хүн амтай коммунд мажоритар системээр 2 үе шаттайгаар,
- 3500 болон түүнээс олон хүн амтай коммунд пропорциональ системээр 2 үе шаттайгаар,
- Париж, Марсел, Леон зэрэг коммунд пропорциональ системээр 2 шаттайгаар тус тус явуулна.

Сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгуулийн сурталчилгааны хуудсыг зөвхөн тухайн орон нутгийн захиргаанаас тогтоосон газруудад наах бөгөөд нэр дэвшигчдэд ижил тэнцүү хувааж өгнө. Бусад газар сурталчилгааны хуудсыг наахыг хориглоно. Сонгууль явагдахаас өмнөх өдрийн шөнө дундаас эхлэн ямар нэгэн сурталчилгаа явуулахыг хориглоно. Мужийн зөвлөлийн бүрэлдэхүүнийг Сонгуулийн тухай хуулийн хавсралт №7-д тодорхой заасан. Мөн хуулийн 336-р зүйлд заасны дагуу Мужийн зөвлөлийн гишүүд 7 жилийн хугацаатай сонгогдохоор заасан. Харин Сайд нарын зөвлөлийн мужийн сонгуулийн мандатын хугацааг багасгах тухай саналын дагуу 2010 оны №2010-145 хуулиар 2010 оны 3-р сарын сонгуулиар сонгогдсон Мужийн зөвлөлийн мандат болон Корсикийн Ассамблейн мандатын хугацааг 2014 оны 3-р сард дуусахаар заажээ.

Франц улс бол улс төрд жендерийн тэгш байдлыг хангах талаар хуульчилсан анхны улс. Жендерийн тэгш байдлыг хангах харилцааг хангах үүднээс 2000 онд баталсан Жендерийн тэгш байдлын тухай хуульд дараах гол нөхцөлийг тусгасан байна. Энэ нь бүх сонгуулийг үйл ажиллагаанд жендерийн тэгш байдлыг заавал хангах тухай зарчим бөгөөд үүнийг тухайн сонгуулиас хамаарч янз бүрээр хэрэгжүүлнэ. Тухайлбал, 3500-аас дээш оршин суугчидтай коммуны ба мужийн зөвлөлийн сонгууль, Корсикагийн Ассамблейн сонгуульд нэр дэвшигчдийн тал хувь нь заавал эмэгтэй байх ёстой.

Франц улс нь улс төрийн санхүүжилтын асуудлыг чухалчилж үздэг учир 1990 онд Сонгуулийн кампанит ажлын болон улс төрийн санхүүжилтыг хянах үндэсний хороо (CNCCFP—Commission Nationale des Comptes de Campagne et des Financements

Politiques²⁴)-г байгуулсан. Уг хороо нь хоёр үндсэн үүргийг хэрэгжүүлдэг байна:

1. Бүх нийтийн шууд явагдах сонгуулийн 9000-аас дээш оршин суугчидтай тойрогт нэр дэвшигчдийн кампанит ажлын дансыг шалгаж төрийн сангаас олгох нөхөн төлбөрийг тогтооно.
2. Улс төрийн намын санхүүжилтын журмыг биелүүлж байгааг шалгана.

4. Испани улс

Испанийн Үндсэн Хуулийн 13.2, 23, 140.1 болон 141 дүгээр зүйл; Сонгуулийн ерөнхий тогтолцоо органик хууль 5/1985; Улс төрийн намуудийн санхүүжилт Органик хууль 3/1987; Орон нутгийн бүтцийг зохицуулсан хууль 7/1985; Улс төрийн намуудын тухай Органик хууль 6/2002 зэрэг эдгээр хуулиудаар орон нутгийн сонгууль түүний процедурийг зохицуулдаг байна. Үндсэн хуулийн 13.2 болон 23 дугаар зүйлээр сонгох болон сонгогдох эрхийн үндсийг заасан.

Испани бол нутаг дэвсгэрийн зарчмын үндсэн дээр эрх мэдэл хуваарилан төвлөрлийг сааруулсан, бие даасан засаг захиргааны тогтолцоотой улс юм. 3 түвшний сонгуультай:

- Үндэсний түвшний сонгууль (Конгресс),
- Өөртөө засах орны сонгууль (17 өөртөө засах коммунийн хууль тогтоох байгууллагыг сонгох),
- Орон нутгийн түвшний сонгууль

Сонгууль, санал асуулгыг Сонгуулийн тухай хуулийн үндсэн дээр бүх түвшний сонгуулийг зохион байгуулах үүрэг бүхий Сонгуулийн төв зөвлөлийн хяналтийн дор өөртөө засах орон, орон нутаг, бүсийн сонгуулийн байгууллагуудын оролцоотойгоор зохион байгуулдаг. Испани улсын орон нутгийн сонгууль нь сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн системн дагуу явагддаг. Сонгууль 4 жил тутамд болдог ба ойролцоогоор 66,000 орчим төлөөлөгчид орон нутагт сонгогддог байна. Улс төрийн намууд, Холбоо эвсэлүүд орон нутгийн сонгуульд оролцохоор бол Сонгуулийн Зөвлөлд сонгууль зарласанаас хойшхи 9 дэх өдрөөс өмнө сонгуульд оролцохоо мэдэгдэж, 15-20 хоногт нэр дэвшигчдийг танилцуулна. Улс төрийн нам нь дангаараа болон бусад улс төрийн намуудтай эвсэл байгуулан оролцож болно.

Тухайн улс төрийн нам, намуудын эвсэл болон холбоодоос ирүүлсэн нэр дэвшигчдийн жагсаалт дахь нэр дэвшигчдийн хүйсийн тэнцвэртэй байдлыг хангасан байх ёстой (40 дүгээр зүйл-Сонгуулийн Ерөнхий тогтолцооны Органик хууль) бөгөөд энэ нь 3000-аас доош хүн амтай орон нутагт хамаардаггүй. Тус улсын иргэд, тухайн орон нутагт амьдарч буй Европын Холбооны иргэд болон олон улсын гэрээгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн иргэд сонгууль өгөх эрхтэй. Тус улс дахь улс төрийн намууд төвийг сахих зарчим, мэргэжлийн ур чадварын өндөр стандартыг хангах зорилгоор Сонгуулийн менежментын байгууллагад өндөр нэр хүндтэй хүмүүсийг томилдог бөгөөд ийм тохиолдолд гишүүд намуудын төлөөлөгч маягаар ажилладаггүй.

Мөн түүнчлэн улс төрийн намуудтай харилцах харилцаагаа хялбаршуулахын тулд сонгуулийн эхний үеэс улс төрийн нам бүрээс Сонгуулийн төв зөвлөл, доод шатны сонгуулийн зөвлөлтэй харилцах ерөнхий төлөөлөгчийг томилуулж, улс төрийн намууд болон Сонгуулийн зөвлөлийн хооронд холбоо барих үүрэгтэйгээр ажиллуулдаг байнаб Хүн амын тооноос хамаарч дараахь байдлаар сонгогдоно.

- 100 хүртэл оршин суугчид-3

²⁴ Эх сурвалж: <http://www.legifrance.gouv.fr/>

- 101 - 250 хүртэл -5
- 251 - 1.00 хүрэл-7
- 1.001- 2.000 хүртэл-9
- 2.001 - 5.000 хүртэл-11
- 5.001 - 10.000 хүртэл-13
- 10.001 - 20.000 хүртэл-17
- 20.001 - 50.000 21 хүртэл -21
- 50.001 - 100.000 хүртэл-25

Хэрэв уг сонгогдсон төлөөлөгч нас барсан болон бүрэн эрхээ алдсан тохиолдолд жагсаалтад дараагийн өндөр санал авсан нэр дэвшигч төлөөлөгч болно. Сонгуулийн кампанит ажил сонгууль зарласны 38 дахь хоногт эхэлж 15 хоног үргэлжилнэ.

5. Словени улс

Бүгд Найрамдах Словени улсын нутгийн удирдлагын эрх зүйн үндэс нь:

- Үндсэн хууль
- Орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хууль
- Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль
- Холбогдох бусад хууль тогтоомжоор (Сонгуулийн хууль болон Улс төрийн намын тухай хууль гэх мэт 10 орчим) тогтоогдсон байна.

Үүнээс судалгааны захиалагчийн хүсэлтийн дагуу Словени улсын орон нутгийн сонгуулийн асуудлыг дэлгэрэнгүй авч үзье.

Орон нутгийн сонгуулийн тогтолцоо. Юуны өмнө Словени улсын хувьд орон нутгийн хамгийн том нэгжийг “Municipal Council” гэх бөгөөд энэ нь манайхаар аймаг, нийслэлтэй ижил статус бүхий нутаг дэвсгэрийн нэгж гэдэг нь холбогдох хууль тогтоомжоос харагдаж байна. Тиймээс “Municipal Council” гэдгийг үгчлэн орчуулбал “Орон нутгийн зөвлөл” гэж болох хэдий ч дээрх үндэслэлийг харгалзан үзэж захиалагчид илүү ойлгомжтой болгох үүднээс “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал” гэж орчуулсаныг анхаарна уу.

Орон нутгийн сонгуулийг **Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль** болон **Орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хуулиар** зохицуулна. Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулиар “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал”, засаг дарга, бүсийн зөвлөл болон хотын зөвлөлүүд, тосгон болон дүүргийн коммуныг сонгох сонгуулийн үйл явцыг зохицуулна. Ерөнхий орон нутгийн зөвлөлийн сонгууль нь 4 жил тутамд явагдах ба шаардлагатай тохиолдолд хугацаанаас нь өмнө зарлан явуулж болно. Орон нутгийн ердийн сонгуулийг Үндэсний Ассамблейн ерөнхийлөгч, харин эрт (early) буюу хуулийн хугацаанаас өмнө явуулах дахин болон нөхөн сонгуулийг хотын захирагч зарлана.

Тухайн орон нутагт оршин суугч Словени улсын насанд хүрсэн бүх иргэн сонгуульд саналаа өгөх эрхтэй. Орон нутгийн сонгуулийн хуулийн дагуу 12-оос бага гишүүн бүхий “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал”-ын (Төлөөлөгчдийн хурал гэх) мажоритар системээр, харин 12-оос олон гишүүн бүхий Төлөөлөгчдийн хуралд пропорциональ системээр сонгууль явагдана. Түүнчлэн, иргэд нь бие даан нэр дэвшигчдийг мажоритар системээр сонгох бөгөөд харин нэр дэвшигчдийн жагсаалтаас сонгох тохиолдолд пропорциональ системээр сонгуулийг явуулна.

Төлөөлөгчдийн хурал нь орон нутгийн төлөөллийн байгууллага бөгөөд тухайн нутаг дэвсгэрийн оршин суугчид ардчилсан сонгуулиар шууд сонгоно. Хотын захирагчыг 4 жилийн хугацаатайгаар, энгийн мажоритар системээр шууд сонгогдоно. Хэрэв нэр дэвшигчдийн аль аль нь шаардлагатай олонхийн саналыг авч чадаагүй тохиолдолд хамгийн олон санал авсан 2 нэр дэвшигчийг 2 дугаар шатанд өрсөлдүүлнэ. Нэр дэвшигчид болон нэр дэвшигчдийн жагсаалтад улс төрийн намууд, эсвэл сонгуулийн нэгж дэх сонгогчид гарын үсэг зурснаар тухайн нэр дэвшигч сонгуульд өрсөлдөх боломжтой болох бөгөөд үүнийг

Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн холбогдох заалтуудыг танилцуулсан хэсэгт авч үзэх болно. Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгогчид нь санал асуулгаар болон сонгогчдын хурлаар нэр дэвшигчдийг нэрлэж болно. Сонгогчдын хурлаар нэрлэж байгаа тохиолдолд сонгогчид тухайн хүнийг нэр дэвшигчид өрсөлдүүлэхээр санал оруулж, хурлаар хэлэлцэн сонгогдсон тохиолдолд нэр дэвшинэ. Сонгогч тус бүр хамгийн дээд тал нь Төлөөлөгчдийн хурал дахь суудлын тоогоор нэр дэвшигч санал болгох эрхтэй. Бие даан нэр дэвшигч нь хамгийн багадаа 30 санал, хэрэв сонгуулийн нэгж нь 500-аас бага оршин суугчидтай бол хамгийн багадаа 50 (оршин суугчийн) санал авснаар нэр дэвшигчийн эрхтэй болно.

Нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хуульд зааснаар Үндэсний Ассамблей нь дараахь тохиолдолд аймаг, нийслэлийн төлөөлөгчдийн хурлыг тараан сонгуулийг хугацаанаас нь өмнө зарлах эрхтэй. Үүнд:

- 6 сарын хугацаанд Төлөөлөгчдийн хурлыг зарлан хуралдуулахад 3 удаа хурлын хүчинтэйд тооцох ирц бүрдээгүй бол,
- Дараалан 2 жил төсвөө баталж чадаагүй бол

Тухайн хуулийн дагуу Үндэсний Ассамблей, Аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал нь Үндсэн хууль болон бусад хуульд харшилсан хууль баталсан, түүнчлэн хуулинд заасан үүргээ биелүүлээгүй, хууль тогтоомжийг зөрчсөн үйлдэл хийсэн мөн уг үйлдлээ засч залруулаагүй тохиолдолд Засгийн газрын санал болгосноор хурлыг тараах эрхтэй.

Улс төрийн намуудын тухай хуулиар сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилт болон намуудад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх арга замуудыг тодорхойлсон. Харин бие даан нэр дэвшигчдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх талаар ямар нэгэн зохицуулалт хийгээгүй. Уг хуулийн дагуу улс төрийн намууд нь гишүүнчлэлийн хураамж, хувь хүн байгууллагуудаас хандивласан хандив, өөрийн өмчөөс олсон орлого, ашиг зэргээр санхүүжинэ. Үндэсний Ассамблейд суудал бүхий намууд нь төрөөс санхүүгийн дэмжлэг авах эрхтэй.

Орон нутгийн сонгуулийн зардлыг тухайн орон нутгууд гаргана. Сонгуулийн кампанит ажлын тухай хуулиар орон нутгийн хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд, бусад холбоо харилцааны хэрэгслээр дамжуулан сонгуулийн кампанит ажил явуулах, сонгуулийн буухиа (сонгуулийн сурталчилгааны бүхий л үйл ажиллагаа) зохион байгуулах, кампанит ажлыг санхүүжүүлэх журмыг зохицуулсан. Орон нутгийн зөвлөлийн гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаа нь 4 жил байна. Хугацаанаасаа өмнө чөлөөлөгдөх, огцорч болох боловч энэ талаар хуулинд тусгайлан заагаагүй байна.

БНСловени улсын Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн зарим зохицуулалт.

Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль нь 5 бүлэг 122 зүйлээс бүрдэнэ.

1. Нийтлэг зохицуулалт
2. Аймаг, нийслэлийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын сонгууль
3. Засаг даргын сонгууль
4. Дүүрэг, тосгон, хотын коммуны сонгууль

5. Бусад гэсэн ерөнхий бүтэцтэй юм.

Тус хуулийн онцлог нь олонхийг төлөөлөх буюу мажоритар, хувь тэнцүүлэн хуваарилах буюу пропорциональ системийн аль алинийг хэрэглэн орон нутгийн сонгуулийг явуулдаг байна. Хуулийн дагуу орон нутгийн удирдлагыг шууд, чөлөөтэй, нууц санал хураалтын зарчмаар сонгоно.

Сонгуулийн систем.

Мажоритар системээр сонгууль явуулах тохиолдлууд: Аймгийн, нийслэлийн төлөөлөгчдийн хурлын гишүүдийн сонгууль нь мажоритар эсвэл хувь тэнцүүлсэн зарчмын дагуу явагдана. Түүнчлэн, хэрэв Төлөөлөгчдийн хурал нь 12-оос бага гишүүнтэй бол тухайн сонгуулийг мажоритар системээр явуулна. Мөн хуулийн 10-р зүйлд зааснаар Төлөөлөгчдийн хуралд Итали болон Унгар үндэстнийг төлөөлөх гишүүдийг мажоритар зарчмаар сонгоно, Аймгийн зөвлөлд Цыган үндэстнийг төлөөлөх гишүүдийг мажоритар зарчмаар сонгоно гэж тусгайлан заасан байна. Түүнчлэн, хуулийн 11-р зүйлд зааснаар “Бие даан нэр дэвшигчдийг мажоритар зарчмын дагуу сонгоно”. Сонгогчид нь хамгийн ихдээ Төлөөлөгчдийн хурал дахь тухайн сонгуулийн нэгжид оногдох суудлын тоотой тэнцүү тооны нэр дэвшигчид санал өгөх эрхтэй. Хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигч нь сонгогдоно.

Энэ хуулийн зохицуулалтын нэг онцлог нь Хэрэв сонгуулийн нэгж нь Төлөөлөгчдийн хуралд нэг гишүүн сонгох бол хоёр нэр дэвшигч тэнцүү санал авсан тохиолдолд сонгуулийн дүнг сугалаагаар эцэслэн шийдвэрлэнэ. Хэрэв сонгуулийн нэгж нь Төлөөлөгчдийн хуралд нэгээс олон гишүүн сонгох үед, хамгийн их санал авсан хоёр нэр дэвшигч тэнцүү санал авсан тохиолдолд сонгуулийн дүнг сугалаагаар эцэслэн шийдвэрлэнэ.

Пропорциональ системээр сонгууль явуулах тохиолдлууд: Тухайн сонгуулийн нэгжид (тойрогт) нэр дэвшигчдийн жагсаалтад санал өгөх бол пропорциональ зарчмаар сонгууль явагдана. Нэр дэвшигчдийн жагсаалтанд санал өгч байгаа тохиолдолд сонгогч нь зөвхөн нэг нэр дэвшигчид санал өгөх эрхтэй. Нэр дэвшигчдийн жагсаалтанд санал өгч байгаа сонгогч нь саналын хуудсан дээрээ аль нэр дэвшигчийг илүүтэйгээр дэмжиж байгаагаа тэмдэглэж болно. Ингэж тэмдэглэхдээ сонгогч нь зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг тэмдэглэнэ.

Хэрэв сонгуулийн нэгжид (тойрогт) нэр дэвшигчдийн жагсаалтад санал хураалт явагдаж байгаа тохиолдолд бие даан нэр дэвшигчдэд олгогдох мандатын тоог жагсаалтаар сонгуульд орж буй бүх нэр дэвшигчдэд өгсөн саналын тоог тухайн аймгийн Төлөөлөгчдийн хуралд сонгогдсон гишүүдийн тоонд хувааж гарсан коэффициентээр тодорхойлно. Жагсаалт тус бүрт өгсөн саналын тоог энэхүү коэффициентээр хувааж гарсан тоотой тэнцэх тооны мандатыг тухайн жагсаалтад олгоно.

Сонгуулийн нэгж.

Юуны өмнө Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн 6 дугаар хэсэгт заасан сонгуулийн нэгж гэдэгт дараахь байгууллагуудыг ойлгоно. Үүнд:

- 1) Үндэсний Сонгуулийн Хорлоо -The National Electoral Commission
- 2) Орон нутгийн Сонгуулийн Хорлоо-The municipal electoral commission (аймаг нийслэлийн)
- 3) Сонгуулийн Хэсгийн Хороод-Electoral-unit electoral commissions (Сонгуулийн нэгж хороо)
- 4) Сонгуулийн Зөвлөл - Election boards гэсэн шатлалтай байна.

Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн 35-р зүйлд зааснаар Орон нутгийн Сонгуулийн Хороодууд болон Сонгуулийн Хэсгийн Хороод (сонгуулийн нэгж хороо) Ерөнхийлөгч, 3 гишүүд тэдгээрийн орлогчдоос бүрдэнэ. Сонгуулийн Хороодын бусад гишүүд болон тэдгээрийн орлогч нь улс төрийн намуудын болон бусад байгууллага, оршин суугчдын саналаар томилогдоно. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлыг сонгох мажоритар системээр явагдах сонгуулийн нэгжийг аймгууд дээр байгуулна. Хэрэв аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал нь 7-оос бага гишүүнтэй бол сонгуулийн нэг нэгж байгуулж сонгуулийг явуулна. Сонгуулийн нэгжийг байгуулахдаа Төлөөлөгчдийн хурлын гишүүн тус бүрийг ойролцоогоор тэнцүү тооны сонгогч сонгохоор байгуулна.

Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлын мажоритар сонгуульд сонгуулийн нэгж тус бүр нэг гишүүнийг сонгоно. Тухайн сонгуулийн хорооны байгуулалттай нийцэж байгаа тохиолдолд нэг нэгжээс нэгээс илүү гишүүн сонгох боломжтой. Харин нэг сонгуулийн нэгжээс 3-аас илүү гишүүн гаргах боломжгүй. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлын пропорциональ сонгуульд аймгуудад сонгуулийн нэгжүүдийг байгуулна. Пропорциональ сонгуулийн нэгжийг тус хуулийн 20-р зүйлд заасны дагуу, сонгуулийн нэгж тус бүрээс аймгийн зөвлөлд 5-с доошгүй гишүүн сонгохоор байгуулна.

Сонгуулийн хэсэг (Electoral bodies).

Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлын сонгуулийг аймаг, нийслэлийн сонгуулийн хороо зохион байгуулж явуулна. Үндэсний сонгуулийн хороо нь хуульд зааснаар орон нутгийн сонгуульд тодорхой үүргүүдийг гүйцэтгэнэ. Итали, Унгар, Цыган үндэстнүүдийн төлөөллүүдийг сонгох аймаг, нийслэлийн тусгай сонгуулийн хороо байгуулагдаж ажиллана.

Сонгох, санал өгөх газар, хэсгүүдийг сонгуулийн хэсэг зохион байгуулж явуулна. Санал хураах хэсэг болгонд хамгийн багадаа 1 сонгуулийн хэсэг ажиллана. Аймаг, нийслэлийн сонгуулийн хороо болон сонгуулийн нэгж хороо нь дарга, 3 гишүүн болон эдгээрийн орлогчдоос бүрдэнэ. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал нь аймаг, нийслэлийн сонгуулийн хороо, сонгуулийн нэгж хороог томилж, аймаг, нийслэлийн сонгуулийн хороо нь сонгуулийн хэсгийг томилно.

Нэр дэвших.

Мажоритар системээр явагдах сонгуульд нэр дэвших. Мажоритар зарчмын дагуу Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвшигчдийг аймаг, нийслэлд улс төрийн намууд, харин сонгуулийн нэгжид сонгогчид нэр дэвшүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал дахь Итали, Унгар үндэстний төлөөллийг тухайн коммуны төлөөлөл болох 15-аас доошгүй хүний гарын үсэгтэйгээр санал болгосноор сонгогчид нэр дэвшүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал дахь Цыган үндэстний төлөөллийг тухайн коммуны сонгогчид нэр дэвшүүлнэ.

Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр улс төрийн намууд өөрийн нэр дэвшигчдийг Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвшүүлж болно. Улс төрийн намууд нэр дэвшигчийг сонгохдоо өөрсдийн тогтоосон дүрмийн дагуу сонгоно. Зөвхөн тухайн сонгуулийн нэгжид оршин суугч сонгуулийн эрх бүхий намын гишүүд нэр дэвшигчийг тодруулахад оролцоно. Нэр дэвшигчийг нууц санал хураалтаар сонгоно. Сонгогчид нэр дэвшигчийг гарын үсэг цуглуулж, эсвэл сонгогчдын хурлаар тодруулна.

Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвших хүмүүсийг тухайн нэгжид байнга оршин суух 15-аас доошгүй сонгогчийн гарын үсэгтэйгээр тодруулна. Пропорциональ системээр явагдах сонгуульд нэр дэвших. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвших хүмүүсийн нэрсийн жагсаалтыг аймаг, нийслэлд улс

төрийн нам, сонгуулийн нэгжид сонгогчид гаргана.

Жагсаалт тус бүр дэх нэр дэвшигчдийн тоо нь хамгийн ихдээ тухайн нэгжид оногдох Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлын суудлын тоотой тэнцүү байна. Улс төрийн намууд сонгуулийн нэгж болгон дээр нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргаж болно. Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр сонгогчид Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн 54-р зүйлд заасан тооны сонгогчийн гарын үсэгтэйгээр нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргаж болно. Нэг сонгогчийн групп нь зөвхөн нэг жагсаалт гаргах эрхтэй байна.

6. Шинэ Зеланд улс

Шинэ Зеланд Улс нь 1996 оноос эхлэн сонгуулийн холимог системээр парламентын сонгууль явуулж байгаа. Нэг мандаттай 63 тойрог, үндэсний уугуул маорийн (Шинэ Зеландын Полинези гаралтай уугуул иргэдийн цөөнх) нэг мандаттай 7 тойрог болон 50 гишүүнийг намын нэрийн жагсаалтаар сонгодог. Сонгогч бүр өөрийн харъяалах нутаг дэвсгэрийн сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчийн төлөө болон улс төрийн намуудын нэрийн жагсаалтаар хоёр санал гаргана. Нэг мандаттай тойрогт нэр дэвшигч нь ердийн олонхийн саналаар сонгогдоно. Харин улс төрийн намууд парламентад суудал авахын тулд нам бүр сонгогчдын 5-аас доошгүй хувийн санал авсан байна. Сонгуульд 18 нас хүрсэн, эх орондоо нэгээс доошгүй жил амьдарсан тус улсын иргэн санал өгөх эрхтэй. Парламентын гишүүнд нэр дэвшигч нь 18 нас хүрсэн, тус улсын иргэн байна.

Шинэ Зеландын холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд хоёр босго байдаг. Аливаа нам улсын хэмжээнд намд өгсөн саналынхаа тоогоор парламентад тодорхой хувь хэмжээний суудал авахын тулд нэг бол нийт намын саналын дор хаяж таван хувийг авсан байх, эсвэл нэг мандаттай тойргуудаас ганц ч болов суудал авсан байх ёстой. 2010 онд Шинэ Зеландын 49 дэх удаагийн сонгуулийн парламент улс төрийн 7 намын төлөөлөлтэй бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж байна.

Засаг захиргааны хуваарь: Шинэ Зеландын Вант Улс нь төрийн удирдлагын хувьд хараат бус, гэхдээ Шинэ Зеландтай чөлөөт холбооны харилцаатай арлын улсууд болох Күүк, Ниуэ арал, түүнчлэн Токелау, Росса гэсэн нутаг дэвсгэрээс бүрддэг. Орон нутгийн өөрийн удирдлагын зарчимд суурилдаг. 1989 оноос Бүсийн зөвлөл, Нутаг дэвсгэрийн удирдлагын зөвлөл гэсэн тогтолцоог хэрэгжүүлж буй. Бүсийн 12 зөвлөл, нутаг дэвсгэрийн 74 зөвлөлтэй (16 хотын зөвлөл, орон нутгийн 57 зөвлөл, арлын 1 зөвлөл). Нийслэл нь Веллингтон (Wellington) хот.

Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль (Electoral Act 2001)

19 - Нутгийн захиргааны байгууллага, Бүсийн зөвлөл, community boards-ын төлөөлөгчдийн сонгуулийн суурь тогтолцоо

19А - Нутгийн захиргааны байгууллагын гишүүн

- Нутгийн захиргааны байгууллагын удирдлага нь хотын даргыг оруулаад нутгийн захиргааны байгууллагын 6-аас доошгүй, 30-аас дээшгүй гишүүнээс бүрдэнэ.

19В- Нутгийн захиргааны байгууллагын даргын сонгуулийн суурь тогтолцоо

1. Нутгийн захиргааны байгууллагын дарга тойргийн бүх сонгогчдоос сонгогдоно.
2. Нутгийн захиргааны байгууллагын даргын сонгууль нутгийн захиргааны байгууллагын бусад гишүүдийг сонгох бүх нийтийн сонгуультай хамт явагдана.

19С - Нутгийн захиргааны байгууллагын гишүүдийн сонгуулийн суурь тогтолцоо

1. Нутгийн захиргааны байгууллагын гишүүдийн сонгуулийн тойрог сонгуулийн хэсэгт (ward) хуваагдаж болно.
2. Сонгуулийн тойрог хэсэгт хуваагдах ба зарим нутгийн захиргааны байгууллагын гишүүд нийт тойргоос сонгогдож болох ба гэхдээ энэ тохиолдолд нутгийн захиргааны байгууллагын бусад гишүүд нь тойргийн хэсэг бүрээс сонгогдоно.
3. Хэсэг нь хамгийн багадаа нутгийн захиргааны байгууллагын нэг гишүүнийг сонгоно.
4. Хэрэв тойрог нь хэсэгт хуваагдахгүй бол нутгийн захиргааны байгууллагын гишүүн бүрийг нийт тойргийн сонгогчдоос сонгоно.
5. Хэрэв тойрог нь хэсэгт хуваагдвал нутгийн захиргааны байгууллагын гишүүн нь тухайн хэсгийн сонгогчдоор сонгогдоно.

19D - Бүсийн зөвлөлийн гишүүд

- Бүсийн зөвлөлийн удирдах байгууллага нь 6-аас доошгүй мөн 14-өөс дээшгүй гишүүнээс бүрдэнэ.

19E - Бүсийн зөвлөлийн гишүүдийн сонгуулийн суурь тогтолцоо

1. Бүс нутаг нь сонгуулийн зорилгоор сонгуулийн тойрогт хуваагдана.
2. Бүсийн зөвлөлийн гишүүд нь бүс нутгийн сонгуулийн тойргийн сонгогчдоос сонгогдоно.
3. Бүсийн зөвлөлийн гишүүдийн зарим хэсэг нь бүс нутгаас сонгогдохгүй байж болох ба мөн зарим хэсэг нь бүс нутгийн сонгуулийн тойргийн сонгогчдоос сонгогдож болно.
4. Сонгуулийн тойрог бүр хамгийн багадаа нэг Бүсийн зөвлөлийн гишүүнийг сонгоно.
5. Бүсийн зөвлөлийн гишүүд нь тухайн харьяалагдах сонгуулийн тойргийн сонгогчдоор сонгогдоно.

19F - (Community boards)-ын гишүүн

1. community boards) бүр
 - 4-өөс доошгүй 12-оос дээшгүй гишүүдээс бүрдэнэ.
 - Хамгийн багадаа 4 нь сонгогдсон гишүүн байх ба
 - Томилогдсон гишүүдээс бүрдэж болно.
 - Томилогдсон гишүүдийн тоо нийт гишүүдийн тооноос бага байна.

19G- /community board/-ын гишүүний сонгуулийн суурь тогтолцоо

1. Сонгуулийн тойргийн хэсэг нь сонгуулийн зорилгоор нийгэмлэг нь дахин хуваагдаж болно.
2. Хэсэг бүр хамгийн багадаа 1 (community board) гишүүнийг сонгоно.
3. Хэрэв нийгэмлэг нь 2 эсвэл түүнээс олон хэсгээс бүрдвэл, /community board/-ын сонгогдсон гишүүн бүр нь тухайн хэсэг бүрийн сонгогчдоор сонгогдоно.
4. Хэрэв нийгэмлэг нь сонгуулийн зорилгоор хэсэгт хуваагддаг эсвэл хэрэв community board-ын гишүүд 19G-3 т заасны дагуу сонгогдсон бол:
 - Хэсгүүдийг төлөөлж байгаа (community board)-ын гишүүн бүр тухайн хэсгүүдийн сонгогчдоор сонгогдсон байна.
 - Хэсгүүдийг төлөөлж байгаа (community board)-ын гишүүн бүр тухайн хэсгийн сонгогчдоор сонгогдсон байна.

Маорийн хэсгүүд ба Маорийн тойргууд (Māori wards and Māori constituencies)

19Z - Нутгийн захиргааны байгууллага эсвэл Бүсийн зөвлөл нь Маорийн хэсгүүд эсвэл Маорийн тойргийг байгуулж болно.

1. Аль ч нутгийн захиргааны байгууллага нь сонгуулийн зорилгоор, тойрог нь 1 эсвэл түүнээс олон Маорийн хэсэгт хуваагдаж болно.
2. Аль ч Бүсийн зөвлөл нь сонгуулийн зорилгоор, тойрог нь 1 эсвэл түүнээс олон Маорийн тойрогт хуваагдаж болно.
3. Хуваагдахдаа энэ хэсгийн дагуу-
 - Хэрэв энэ хуулийн 19Z-3(с)т заасны дагуу Нутгийн захиргааны байгууллага эсвэл Бүсийн зөвлөлийн гурван жилийн хугацаатай явагддаг олон нийтийн сонгууль нь дараагийн гурван жилийн хугацаатай явагддаг олон нийтийн сонгуулиас 2 жилийн өмнөх оны 11 сарын 23-ны дотор хуваагдвал хүчинтэй болно.

Сонгуулийн хууль (Electoral Act 1993)

62 - Улс төрийн намын бүртгэл

1. Улс төрийн нам энэ хуулийн дагуу сонгуульд оролцохоор бүртгүүлж болно
2. Сонгуулийн комисс улс төрийн намыг энэ хуулийн дагуу бүртгэх эсэхийг тогтоож, Улс төрийн намуудын регистрт бүртгэн авна

63 - Бүртгүүлэх өргөдөл

1. Сонгуулийн хороонд улс төрийн намууд сонгуульд оролцохоо илэрхийлсэн өргөдлөө өгнө.
 - Намын нарийн бичгийн даргаар эсвэл
 - Тухайн намын одоогийн санхүүгийн гишүүн (current financial member) болох парламентын гишүүнээр дамжуулан өргөдлөө өгнө.
2. Сонгогдох эрх бүхий улс төрийн намын бүртгэлийн өргөдөл нь:
 - Албан бичгээр
 - Өргөдөл гаргагчийн гарын үсэгтэй байх ба доорх мэдээллийг агуулсан байна:
 - Намын нэр
 - Намын нэрний товчлол
 - Өргөдөл гаргагчийн нэр хаяг
 - Хэрэв өргөдөл гаргагч нь намын нарийн бичгийн дарга биш бол намын нарийн бичгийн даргын нэр, хаягийг бичнэ.
 - Намын аудитороор томилогдсоноо хүлээн зөвшөөрч гарын үсэг зурсан этгээдийн нэр, хаяг
 - Сонгогчдийн нэрсийн жагсаалтанд бүртгэгдэх эрх бүхий 500-аас цөөнгүй санхүүгийн гишүүдтэй нам болохыг Сонгуулийн хорооноос баталсан маягтын дагуу баталгаажуулж хавсаргасан байна.
 - Нам нь хамгийн багадаа сонгогдох ба сонгогчийн нэрсийн жагсаалтанд бүртгүүлэх эрх бүхий 500-аас доошгүй санхүүгийн гишүүдтэй байх, Тангараг ба мэдүүлгийн акт (Oaths and Declarations Act 1957)–ын 9-д заасны дагуу намын нарийн бичгийн дарга гаргасан мэдэгдлийг хавсаргах ёстой.

- Тангараг ба мэдүүлгийн акт (Oaths and Declarations Act 1957)-ын 9-д заасны дагуу гаргасан намын мөрийн хөтөлбөрийг (party intends) тусгасан мэдэгдлийг хавсаргах ёстой. Олон нийтийн сонгуульд
 - Энэ хуулийн 127-д заасны дагуу нэр дэвшигчдийн нэрийн жагсаалтыг ирүүлэх, эсвэл
 - Нам эсвэл холбогдох улс төрийн нам нь 1 эсвэл түүнээс дээш тойргийн нэр дэвшигчтэй байх, эсвэл
 - Дээрх хоёулаа
 - Тангараг ба мэдүүлгийн акт (Oaths and Declarations Act 1957)-ын 9-т заасны дагуу намын нарийн бичгийн даргын гаргасан мэдүүлгэд доорхийг тусгасан байх:
 - Нам нь нэг юмуу эсвэл түүнээс олон намын бүрэлдэхүүн эсэхийг тусгах
 - Нам нь нэг юмуу эсвэл түүнээс олон намын бүрэлдэхүүн бол, бүрэлдэхүүн намуудын нэр тус бүрийг тусгах
- 1- Улс төрийн намын бүртгэлийн өргөдлийг хүлээн авснаар, сонгуулийн хороо нь энэ хуулийн дагуу өргөдлийг авч хянан үзээд, тухайн намыг бүртгэх эсэх талаар шийдвэр гаргана.

67А- Намын бүртгэл

1. Сонгуулийн хороо нь сонгуульд оролцох улс төрийн намыг бүртгэхээр шийдвэр гаргасан бол, сонгуулийн хороо нь
 - Сонгуульд оролцох намыг бүртгэхдээ
 - Намын нэр, мөн
 - Хэрэв намын нэрийн товчлол өргөдөлд бичсэн бол, нэрийн товчлол
 - Намыг бүрдүүлж байгаа бүх тус тусдаа улс төрийн намуудын нэрс
 - Сонгуулийн хороо нь намыг бүртгэснийг албан бичгээр тухайн өргөдөл гаргагчид мэдэгдэнэ.
 - Намын бүртгэлийн мэдэгдлийг тухайн намд нэгдэн орсон бүх намын нарийвчилсан мэдээг оролцуулан засгийн газрын албан ёсны хэвлэлд хэвлэнэ.
- 2- Сонгуулийн хороо нь сонгуульд оролцох улс төрийн намыг бүртгэхээс татгалзсан шийдвэр гаргасан бол Хороо нь энэ шийдвэр гарсан өдрөөс хойш 10 ажлын өдрийн дотор тухайн өргөдөл гаргагчид татгалзсан тухай албан бичгээр мэдэгдэх ба татгалзсан шалтгааныг бичнэ.
- 3- Энэ хуулийн дагуу сонгуульд оролцох намыг бүртгэсэн аливаа улс төрийн намын нарийн бичгийн даргын үүрэгт:
 - Сонгуулийн хороонд бүх харилцаа холбооны хаягийг өгнө.
 - Сонгуулийн хороонд бүх харилцаа холбооны хаяг өөрчлөгдвөл мэдэгдэнэ.
 - Сонгуулийн хороонд намын нарийн бичгийн дарга шинээр томилогдох бүрт мэдэгдэнэ.

63А- Намын логоны бүртгэлийн өргөдөл

1. Улс төрийн намын логоны бүртгэлийн өргөдлийг Сонгуулийн хороонд ирүүлнэ.

- Намын нарийн бичгийн даргаар, эсвэл
 - Тухайн намын одоогийн санхүүгийн гишүүн болох аль ч парламентын гишүүнээр дамжуулан өгнө.
2. Улс төрийн намын бүртгэлийн өргөдлийг хүлээн авснаар, сонгуулийн хороо нь энэ хэсгийн дагуу өргөдлийг авч хянан үзээд, тухайн намын логоог бүртгэх эсэх шийдвэр гаргана.

143 - Сонгуулийн тойрогт нэр дэвшүүлэх

1. Энэ хуульд заасан нэр дэвших эрх бүхий этгээдийг өөрийн нь зөвшөөрөлтэйгөөр аль нэг тойргийн 2-оос доошгүй бүртгүүлсэн сонгогч тухайн тойргийн сонгуульд нэр дэвшүүлж болох ба Сонгуулийн хорооноос баталсан маягтын дагуу нэр дэвшүүлэх баримтыг бүрдүүлнэ.
2. Энэ хуулийн 143-3-т заасны дагуу аливаа этгээд нэр дэвшихийг зөвшөөрснөө сонгуулийн хянан шалгагчид (Returning Officer) албан бичгээр эсвэл факсаар хүлээн авах боломж бүхий бол факсаар ирүүлж болно.
3. Тухайн цагт Шинэ Зеландаас гадна байрлаж байгаа аливаа хүн өөрийн нэр дэвших зөвшөөрлийг Сонгуулийн хорооноос зөвшөөрөгдсөн аль ч арга хэлбэрээр энэ хуулийн 143-2-т заасны дагуу сонгуулийн хянан шалгагчид (Returning Officer) илэрхийлж болно.

146 -Бүртгэлтэй улс төрийн намуудаас нэр дэвшигчдийн олонхын саналаар нэр дэвшүүлэлт (Bulk nomination of candidates by registered political parties)

146 В - Олонхын саналаар нэр дэвшүүлэлтийн төлөвлөгөөний мэдэгдэл

1. Олон нийтийн сонгуульд бүртгүүлсэн улс төрийн намууд сонгуулийн тойрогт сонгуульд нэр дэвшигчдийн олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэх нэрийн жагсаалтыг (bulk nomination schedule) төлөвлөнө. Намын нарийн бичгийн дарга Сонгуулийн хороонд төлөвлөлтөө мэдэгдэнэ.
2. Мэдэгдэхдээ энэ хуулийн 146В-1т заасны дагуу-
 - Олон нийтийн сонгуулийн тогтоол гарсан өдрийн дараа нэг ажлын өдрийн дотор ирүүлнэ.
 - Сонгуулийн хорооноос баталсан маягтын дагуу
 - Биеэр, шуудангаар, эсвэл факсаар ирүүлнэ.
 - Намын нарийн бичгийн дарга нь олонхын саналаар нэр дэвшүүлэх нэрийн жагсаалтыг гаргахаас өмнө хэзээ ч Сонгуулийн хороонд хүчингүй болгуулахаар (буцаан авахаар мэдэгдэн энэ хуулийн 146В-1-т заасны дагуу мэдэгдлийг хүчингүй болгох) буцаан авж болно.
 - Хүчингүй болгох/ буцаан авах энэ хуулийн 146В-3-т заасны дагуу-
 - Сонгуулийн хорооноос баталсан маягтын дагуу
 - Биеэр, шуудангаар, эсвэл факсаар өгнө.

146D-Сонгуулийн тойргийн нэр дэвшигчдийг олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэх

1. Аль ч олон нийтийн сонгуульд, энэ хуулийн Бүлэг 4-т заасны дагуу бүртгүүлсэн улс төрийн намын нарийн бичгийн дарга, энэ хэсгийн дагуу мөн хуулийн дагуу шаардлагад тохирсон ба нэр дэвшихийг зөвшөөрсөн хүмүүсийг сонгуульд сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчээр дэвшүүлнэ.
2. Намын нарийн бичгийн дарга нь Сонгуулийн хорооноос баталсан ганц олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэх хавсралт (a single bulk nomination schedule) маягтын

дагуу нэр дэвшүүлж болно.

3. Олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэлтийн хавсралт-
 - Гараар, шуудангаар, эсвэл факсаар ирүүлж болно. Мөн
 - Нэр дэвшүүлэх өдрөөс хоцрохгүйгээр Сонгуулийн хороонд явуулна.
 - Сонгуулийн хороо нь олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэлтийн хавсралт бүрт бичгээр хүлээж авсан баримт өгнө.

146Е-Олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэлтийн нэрийн жагсаалт (bulk nomination schedule)

1. Олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэлтийн нэрийн жагсаалтанд дараахь шаардлагууд тавигдана-
 - Нэрийн жагсаалтанд заавал нэр дэвшүүлсэн нэр дэвшигчдийн сонгуулийн тойргийг тодорхойлно.
 - Нэрийн жагсаалт нь сонгуулийн тойрог бүрт доорхи мэдээллийг оруулна-
 - Тойргийн нэр дэвшигчийн бүтэн нэр, мөн
 - Хэрэв нэр дэвшигчийн бүтэн нэр нь саналын хуудсанд хэвлэгдэхгүй бол, саналын хуудсанд багтахаар урт нэр байна.
- 2- Тангараг ба мэдүүлгийн акт (Oaths and Declarations Act 1957)-ын 9-т заасны дагуу намын нарийн бичгийн даргаас гаргасан олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэх нэрийн жагсаалт бүр тойргийн нэр дэвшигч нь сонгогдох эрхтэйг баталсан мэдүүлэгтэй байна.
- 3- Улс төрийн намын нарийн бичгийн даргаас гаргасан тойргийн нэр дэвшигчийн олонхийн саналаар нэр дэвшүүлэх нэрийн жагсаалтанд-
 - Сонгуулийн хорооноос баталсан маягтын дагуу, тойргийн нэр дэвшигчээр гарын үсэг зуруулсан, мөн нэр дэвшигчийг нэр дэвшихийг зөвшөөрсөн баталгаа байна.
- 4- Хэрэв улс төрийн нам энэ хуулийн 67-д заасны дагуу бүртгүүлсэн намын логотой, гэвч улс төрийн нам нь энэ хуулийн 127-д заасны дагуу намын нэрийн жагсаалтыг ирүүлээгүй бол, улс төрийн намын нарийн бичгийн дарга нь олонхийн саналаар нэр дэвшүүлсэн нэрийн жагсаалт гаргахдаа, Сонгуулийн хороонд саналын хуудсанд оруулахаар логоны хуулбарыг ирүүлнэ.
- 5- Энэ хуулийн 146Е-4-т заасны дагуу лого тус бүрийг-
 - Гараар, шуудангаар, эсвэл факсаар ирүүлж болно. Мөн
 - Нэр дэвшүүлэх өдрөөс хоцрохгүйгээр Сонгуулийн хороонд ирүүлнэ.

160-Сонгуулийн ажиглагч

1. Тойрогт нэр дэвшигч бүр сонгуулийн санал хураах байр тус бүрт 1 эсвэл түүнээс олон сонгуулийн ажиглагч томилон ажиллуулж болно.
2. Хэрэв сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигч нь улс төрийн намаас нэр дэвшсэн бол намын нарийн бичгийн дарга нь сонгуулийн санал хураах байр бүрт 1 эсвэл түүнээс олон сонгуулийн ажиглагч томилж болно.
3. Томилогдсон сонгуулийн ажиглагч бүр-
 - Албан бичгээр, мөн
 - Тойргийн нэр дэвшигчээр гарын үсэг зуруулсан эсвэл шаардлагатай тохиолдолд намын нарийн бичгийн даргаар гарын үсэг зуруулсан байна.

4. Санал хураах газарт байх нэр дэвшигчийн эсвэл улс төрийн намын сонгуулийн ажиглагчийн тоо санал хураах газар томилогдон ажиллаж буй албан хаагчдын тооноос хэтэрч болохгүй.
5. Сонгуулийн ажиглагч нь томилогдсон санал хураах байранд санал хураах цагийн турш санал хураах байрнаас гарч орж болно.
6. Нэр дэвшигч нь сонгуулийн ажиглагч байж болохгүй.

7. БНСУ

Засаг захиргааны нэгжийн тухай.

Орон нутгийн өөрийн удирдлагын тогтолцоо БНСУ-ын үндсэн тогтолцоо мөн гэдгийг Үндсэн хуулиндаа зааж, түүний бие даасан байдал, бүтэц зохион байгуулалтыг “Орон нутгийн өөрийн удирдлагын хууль”-иараа тодорхойлсон байдаг. 1948 оны 11 сарын 17-нд “Орон нутгийн засаг захиргааны тухай түр хууль” батлагдан орон нутгийн засаг захиргааны нэгж, түүний харьяа байгууллагуудын тодорхойлсон бөгөөд энэхүү хуулийг 1949 оны 7 сарын 4-нд “Орон нутгийн өөрөө удирдах хууль” нэртэйгээр баталсан боловч тухайн цаг үеийн хямрал, солонгосын иргэний дайны улмаас уг хууль нь хэрэгжихгүй байсаар 1952 онд орон нутгийн иргэдийн хурлын төлөөлөгчдийн сонгуулийг явуулснаар анхны орон нутгийн өөрөө удирдах тогтолцоо бий болсон. Гэвч 1961 оны 5 сард бүх орон нутгийн иргэдийн хурлыг татан буулгасан байна.

1988 онд эрх баригч нам ба сөрөг намын зөвшилцлийн дүнд Засгийн газраас “Орон нутгийн өөрөө удирдах шинэчилсэн хууль”-ийг зарлан тунхаглаж, 1991 оны 3 сарын 26-нд орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн сонгууль явуулснаар 30 жил тасалдсан орон нутгийн өөрөө удирдах тогтолцоо дахин сэргэсэн байна.

Орон нутгийн засаг захиргааны бүтцийг “Орон нутгийн өөрөө удирдах хууль”-ийн 2.1-д дараахь байдлаар ангилсан байна.

1. Өөрөө удирдах өргөтгөсөн нэгж
 - Тусгай хот буюу нийслэл Сөүл хот
 - Өргөтгөсөн хот ба муж (Мужийн эрхтэй хот)- Бүсан, Дайгү, Инчон, Гванжү, Дайжон, Үлсэн
 - Өөрөө удирдах тусгай муж (Аймаг)-Гёнги, Гангвөн, Чүнгбүг, Чүнгнам, Жёнбүг, Жённам, Гёнгбүг, Гёнгнам, Жэжү
2. Үндсэн нэгж
 - Хот
 - Гүн
 - Дүүрэг

Муж, өргөтгөсөн хотууд Засгийн газрын, нийслэл Сөүл хот ерөнхий сайдын шууд удирдлагад байдаг. Жижиг хотууд мужийн захиргаанд, гүн нь өргөтгөсөн хот болон мужийн захиргаанд харьяалагдана. Одоогоор нийслэл Сөүл хот нь тусгай хотод, Бүсан, Дайгү, Инчон, Гванжү, Дайжон, Үлсэн зэрэг 6 өргөтгөсөн хот, Гёнги, Гангвөн, Чүнгбүг, Чүнгнам, Жёнбүг, Жённам, Гёнгбүг, Гёнгнам, Жэжү гэсэн 9 аймаг, 68 хоттой. БНСУ-ын орон нутгийн өөрөө удирдах тогтолцоонд дараах хоёр эрх барих дээд байгууллага байдаг.

- Орон нутгийн бүх шатны засаг дарга
- Орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал

Засаг дарга нь тухайн орон нутгийн өөрөө удирдах нэгжийг төлөөлөх, ажил хариуцах, гүйцэтгэх, удирдах, шийдвэрлэх үүрэг хүлээдэг. Харин Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал нь орон нутгийн шийдвэр гаргах хамгийн дээд байгууллага.

Орон нутгийн засаг дарга. Орон нутгийн өөрөө удирдах хуулийн 85, 86, 87-р зүйлд орон нутгийн өөрөө удирдах нэгж бүр засаг даргатай байна гэж заасан. Өргөтгөсөн хот, мужид 1 засаг дарга, 2 орлогч, хот, гүн, өөрөө удирдах дүүрэгт 1 засаг дарга, 1 орлогчтой байна. Бүх шатны захирагч, засаг даргыг энгийн, эрх тэгш, шууд, нууц санал хураалтаар сонгоно. Засаг даргын бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил бөгөөд 3 удаа улиран сонгогдож болно. Орон нутгийн засаг дарга нь дараах эрх мэдлийг хэрэгжүүлнэ.

1. Төлөөлөн удирдах эрх
2. Төрийн хэрэг итгэмжлэн хариуцах
3. Ажил эрхлэн гүйцэтгэх эрх
4. Ажилтан томилох, огцруулах эрх

Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал. Орон нутгийн өөрөө удирдах хуулийн 26, 32-р зүйлд Орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийг иргэдийн энгийн, эрх тэгш, шууд, нууц санал хураалтаар сонгоно. Гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил. Орон нутгийн иргэдийн хурлын тоог тогтоохдоо бүс нутгийн онцлог байдалд зохицуулан шийдвэрлэхийн оронд хуулиар тодорхой тоо тогтоосны дараа, түүнийгээ бусад бүх иргэдийн хуралд нийцүүлэх зарчим баримталдаг. Орон нутгийн нэгжийн бүтцэд өөрчлөлт орсон тохиолдолд ИТХ-ын тоонд мөн зохицуулалт хийдэг.

Иргэдийн төлөөлөгчдийн ээлжит хурлыг жилд 2 удаа хийнэ. Харин ээлжит бус хурлыг орон нутгийн засаг дарга болон нийт гишүүний 1/3 хувийн саналаар 15 хоногийн дотор хуралдуулж болно. ИТХ нь дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

1. Шийдвэрлэх эрх. ИТХ нь дараах асуудлыг шийдвэрлэхээр хуульчилсан.
 - Тогтоол журам боловсруулж батлах, хүчингүй болгох
 - Төсөв хэлэлцэж батлах
 - Тайлан тооцоог батлан зөвшөөрөх
 - Хуулинд зааснаас бусад хураамж, шимтгэл, ноогдол ашиг, орон нутгийн татвар, элсэлтийн хураамжийг тогтоон хураах
 - Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон өмч хөрөнгө бий болгох, зарцуулах
 - Нийтийн байгууламж байгуулж ажиллуулах
 - Санал хүсэлт хүлээн авч шийдвэрлэх
 - Гадаадын ижил түвшний нэгжтэй хамтын ажиллагаа хөгжүүлэх
 - Бусад хуулиар тогтоосон бүрэн эрх
2. Захиргааны ажлыг хянан шалгах эрх²⁵
3. Бие даасан эрх²⁶

²⁵ Энэ эрхийнхээ хүрээнд жилд нэг удаа тухайн орон нутгийн өөртөө засах нэгжийг шалгадаг. Өргөтгөсөн хот, мужийн захиргааны ажлыг 10 хоногт, хот, гүн, дүүргийн ажлыг 7 хоногийн дотор шалгана. Шалгалтын явцад шаарлагатай бичиг баримтын гаргуулан авах, газар дээр нь шалгах, албан хаагчийг дуудан мэдүүлэг авах эрхтэй байхын зэрэгцээ хариуцлага хүлээлгэх бүрэн эрхтэй.

²⁶ Дотоод зохион байгуулалт, гишүүнчлэл, хуралдаан болон гишүүдийн сахилгын шийтгэлийн талаархи журмыг ИТХ бие даан шийдвэрлэж болдог.

4. Санал гомдол барагдуулах бүрэн эрх²⁷**Орон нутгийн сонгууль****Орон нутгийн сонгуульд**

1. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагчийн сонгууль
2. Өргөтгөсөн хот, мужийн иргэдийн төлөөлөгчдийн сонгууль
3. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргын сонгууль
4. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний ИТХ-ын сонгууль хамаарна.

Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигч нь нам эвслээс, бие даан гэсэн хоёр хэлбэрээр нэр дэвшинэ. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагчид бие даан нэр дэвшигч нь 1000-2000 хүн, ИТХ-д нэр дэвшигч нь 100-200 хүний дэмжлэг буюу дэмжигчдийнхээ гарын үсгийг цуглуулсан байх ёстой. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргад нэр дэвшигч нь 300-500, ИТХ-д нэр дэвшигч байгаа бол 50-100 хүний дэмжлэгийг авна. Нэр дэвшигчдийг санал хураалт болохоос 15 хоногийн өмнө хоёр хоног, өглөө 9-17 цагийн хооронд бүртгэнэ. Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэхдээ дараах хэмжээний барьцааны мөнгийг авдаг.

Сонгуулийн төрөл	Барьцааны мөнгө /вон/
Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагч	50 сая
Өргөтгөсөн хот, мужийн ИТХ	3 сая
Өөртөө засах дүүрэг, хот, гүний ЗД	10 сая
Өөртөө засах дүүрэг, хот, гүний ИТХ	2 сая

Дээрхи барьцааны мөнгийг сонгуульд ялбал суутгалаа төлөөд буцааж авах, ялагдвал тодорхой хувийг буцааж авах нөхцөлтэй байдаг. Хэрэв нэр дэвшигч сонгогдох, нас нөгчих, хүчинтэй саналын хуудас 100-ны 15 хувиас дээш байвал үндсэн зардлыг нь хасаад эргүүлж өгнө. Харин хүчинтэй саналын хуудасны тоо 100-ны 10 хувиас дээш, 15 хувиас доош байвал барьцааны мөнгөний 50 хувийг буцааж олгоно.

Орон нутгийн сонгуульд албаны бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил. Хуульд заасны дагуу шинэ захирагчийн бүрэн эрхийн хугацаа 7 сарын 1-ээс эхэлдэг. Сонгуулийн санал хураах өдрийг бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 30 хоногийн өмнө, лхагва гарагт байхаар тохируулна. Сонгуулийн сурталчилгаа 14 хоног байна.

Сонгуульд ялагчийг дараах зарчмаар тодруулна.

1. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагч болон өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргын сонгуульд олонхийн санал авсан нэр дэвшигчийг сонгогдсон гэж үзнэ. Хэрэв 2 ба түүнээс дээш нэр дэвшигчийн саналын тоо тэнцвэл насны эрэмбээр шийдвэрлэнэ. Санал хураах цаг дуустал ганц нэр дэвшигч байвал нийт сонгогчдын 1/3 хувийн санал авч байж сонгогдсонд тооцогдоно.
2. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний ИТХ-д нэр дэвшигчдээс олонхийн санал авсан эрэмбээр нийт ИТХ-ын тоонд нийцүүлэн сонгоно.
3. Орон нутгийн ИТХ-ын пропорциональ төлөөллийн сонгуульд 100-ны 5-аас дээш хувийн санал авсан нам суудал хуваарилуулж авах эрхтэй. Гэхдээ нийт суудлын 2/3-оос илүүг хуваарилахгүй.

²⁷ ИТХ нь орон нутгийн нэгжийн удирдлагыг хянан захирдаг.

Сонгуулийн сурталчилгаа. Сонгуулийн сурталчилгааг нэр дэвшигчийг бүртгэж дууссан өдрөөс эхлэн санал хураах өдрийн урд өдөр хүртэл явуулна. Орон нутгийн иргэдийн хурал болон даргад нэр дэвшигч нь хот, гүн, дүүрэг бүрт нэг сонгуулийн байр байгуулж болно.

Сонгуулийн сурталчилгааг дараах төрлөөр явуулахаар Төрийн албаны сонгуулийн хуулиар хуульчилсан. Тухайлбал

- Зурагт хуудас
- Сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр танилцуулах
- Сонингийн сурталчилгаа
- Телевизийн сурталчилгаа
- Телевизийн халз мэтгэлцээн
- Нэр дэвшигчийн дундах хэлэлцүүлэгт оролцох
- Мэдээлэл, холбооны сүлжээ ашиглах (интернэт, утас, мессэж)

Сурталчилгааны зурагт хуудсанд зураг, нэр, харьяа намын нэр (бие даагч), ажил байдлын товч намтар зэргийг оруулсан байна. Нэр дэвшигч нь бүртгэлийн хугацаа дууссан дараа 3 хоногийн дараа хот, дүүрэг, гүний сонгуулийн хороонд мөрийн хөтөлбөрөө хүргүүлнэ. Хэрэв дурдсан хугацаанд мөрийн хөтөлбөрөө ирүүлээгүй тохиолдолд мөрийн хөтөлбөргүй гэж үзнэ.

Ерөнхийлөгчийн болон орон нутгийн байгууллагын сонгуульд нэр дэвшигчид нь мөрийн хөтөлбөр боловсруулдаг. БНСУ-д сонгуульд нэр дэвшигчдийн тараах материалын тоог хуульчилж өгсөн байдаг онцлогтой. Энэ нь санхүүгийн багцаа гаргах, сонгуулийн дараа барьцааны мөнгийг буцаан олгоход чухал байдаг. Тухайлбал ерөнхийлөгчийн болон орон нутгийн байгууллагын удирдлагад нэр дэвшигчид нь дараах тооны тараах материалыг тараана. Хот, мужын сонгуульд 16 хүнд, тусгай муж, хот, гүний сонгуульд 12 хүн тутамд 1 сонгуулийн сурталчилгааны материал байхаар тооцно.

Телевизийн нэвтрүүлгийн хувьд сонгуулийн төрлөөс хамаарч зохицуулсан байдаг бөгөөд орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчийн хувьд радио болон телевизийн 5 нэвтрүүлэг хийлгэх эрхтэй. Халз мэтгэлцээний хувьд нэг удаад 10 минутын нийт 5 радио болон телевизийн мэтгэлцээнд оролцох эрхтэй. Харин хэлэлцүүлгийн хувьд нэр дэвшигч нь хэлэлцүүлгийн талаархи саналаа 2 хоногийн өмнө харьяа сонгуулийн хороонд саналаа ирүүлнэ. Мэдээлэл, холбооны хэрэгсэл ашиглан сурталчилгаа хийхдээ өөрийн болон сонгуулийн хорооны цахим хуудсаар дамжуулан нийтэд сурталчилж болно. Утсаар үгэн болон дүрстэй мессэж явуулж болно.

Сонгуулийн менежмент (ерөнхий)-ийн хороо.

БНСУ-ын сонгуулийн менежментын хорооны гишүүнд улс төрийн намын гишүүн хүн гишүүнээр ордоггүй. БНСУ-ын сонгуулийн менежментын хороо нь 9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй. Үндэсний Ассамблей, Ерөнхийлөгч, Дээд шүүхийн даргаас тус бүр 3 хүнийг санал болгон гишүүнээр томилно. Тусгай болон өргөтгөсөн хот, мужийн сонгуулийн хороо 9, хот, дүүрэг, гүний сонгуулийн хороо 9, ыб, мёны сонгуулийн хороо нь 7 хүний бүрэлдэхүүнтэй.

Орон нутгийн сонгуулийн хорооны гишүүнээр Үндэсний Ассамблейд суудалтай улс төрийн намын гишүүн биш тухайн бүс нутагт оршин суудаг, хууль, боловсролын ажилтан болон мэргэжлийн салбартаа нэр хүндтэй хүмүүсээс сонгон орон нутгийн шүүхийн дарга сонгодог. Улс төрийн намаас санал болгосон буюу сонгуульд ажиглагчаар оролцож буй гишүүд нь сонгууль эхлэх өдрөөс эхлэн санал хураалтын албан ёсны хариу гарсан өдрийн дараагийн өдөр хүртэл ажиллана.

8. Унгар улс

Энэ 2010 онд БНУУ-ын Улсын хурал “Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчид ба засаг даргыг сонгох тухай” 1990 оны LXIV (64 дүгээр) хуулиа Европын холбооноос гишүүн орнууддаа гаргасан зөвлөмжийг харгалзан шинэчлэн баталжээ. Ингэснээр 15 бүлэг, 63 зүйл, 5 хавсралт бүхий хуулиа 6 бүлэг, 25 зүйлтэй болгон өөрчилжээ. Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоог цөөрүүлж, сонгуулийн компанийн хугацааг багасгасан байна. Сонгуулийн кампанийн үргэлжлэх хугацааг 60 хоногоор тогтоожээ.

Нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоо нь оршин суугчдын тооноос хамаарна. 10 мянга хүртэл оршин суугчидтай хот, тосгон хүн амаасаа хамаарч 2-8 төлөөлөгчийг шууд нэрсээр сонгох бол 10 мянгаас дээш хүн амтай хот, суурин газрууд хүн амынхаа тооноос хамааран тодорхой тооны төлөөлөгчдийг шууд нэрсээр сонгохоос гадна нэр дэвшээд сонгогдоогүй хүмүүсийн авсан саналын тоотой пропорционалиар саналын компенсацийн жагсаалтаар сонгоно. Гэхдээ энэ компенсацийн жагсаалтаар сонгогдсон төлөөлөгчдийн тоо нь шууд сонгогдсон төлөөлөгчдийн тооны 50 хувиас хэтрэхгүй. Тухайлбал:

А. Мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгж

1. 10000 ба түүнээс доош хүн амтай нутаг дэвсгэрийн нэгж сонгуулийн нэг тойрог болох ба уг тойргоос нэрсийн жагсаалтаар санал авч,
 - 100-гаас доош хүн амтай бол 2 төлөөлөгч
 - 1000-аас доош хүн амтай бол 4 төлөөлөгч
 - 5000-аас доош хүн амтай бол 6 төлөөлөгч
 - 10000-аас доош хүн амтай бол 8 төлөөлөгч тус тус сонгоно
2. 10000-аас дээш хүн амтай нутаг дэвсгэрийн нэгж, нийслэлийн дүүргүүдэд холимог системээр сонгууль явуулна. Шууд нэрсийн жагсаалтаар тодорхой тооны нэр дэвшигч сонгогдох ба тэдгээрийн авснаас цаана үлдсэн саналаар компенсацийн жагсаалт бүрдүүлнэ.
 - а. 25000 хүртэл оршин суугчтай бол 8 төлөөлөгч шууд нэрсийн жагсаалтаар, 3 төлөөлөгч компенсацийн жагсаалтаар сонгогдоно.
 - б. 50000 хүртэл оршин суугчтай бол тус тус 10 ба 4 төлөөлөгч
 - в. 75000 хүртэл оршин суугчтай бол тус тус 12 ба 5 төлөөлөгч
 - г. 100000 хүртэл оршин суугчтай бол тус тус 14 ба 6 төлөөлөгч сонгогдоно.
3. 100000-аас дээш оршин суугчтай бол дээш гарсан 10000 хүн тутамд 1 нэр дэвшигч нэрсийн жагсаалтаар, 25000 хүн тутамд 1 хүн компенсацийн жагсаалтаар сонгогдоно.

Б. Нийслэл. Нийслэл Будапешт хотын Ассамблейн гишүүдийг бүх хот нэг тойрог байхаар сонгууль явуулах бөгөөд 50000 оршин суугч тутмаас нэг төлөөлөгч сонгогдож байхаар гишүүдийн тоог тогтооно.

В. Муж. Мужийн хурлын төлөөлөгчдийг сонгохдоо муж нэг тойрог байхаар зохион байгуулна. Төлөөлөгчдийн тоог мужийн оршин суугчдын тоотой харьцуулан тогтооно.

- а. 400000 хүртэл оршин суугчтай бол 20000 оршин суугч бүрт 1 төлөөлөгч, гэхдээ нийтдээ 15-аас доошгүй байх
- б. 700000 хүртэл оршин суугчтай бол 20 төлөөлөгч байна. Гэхдээ 400000-аас дээш гарсан 30000 хүн тутамд 1 төлөөлөгч оногдож байхаар сонгууль явуулна.

- в. 700000-аас илүү оршин суугчтай бол дээш давсан 40000 хүн тутамд 1 төлөөлөгч оногдож байхаар тооцно.

Нэрсийн ба компенсацийн жагсаалт

Мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгжид мажоритараар сонгууль явуулах үед гишүүн сонгох болон засаг дарга сонгох нэр дэвшигчдийн нэг нэг жагсаалт байх бөгөөд нэр дэвшигч зөвхөн аль нэгд нь нэрээ дэвшүүлнэ. Холимог системээр явагдах сонгуульд мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгж болон муж, мужийн эрхтэй хот, нийслэлд тус бүрт нь хурлын төлөөлөгчид нэр дэвшигчдийн 1 нэрсийн жагсаалт, 1 компенсацийн жагсаалт байна. Нэр дэвшигчид тухайн сонгуулийн тойрогтоо энэ 2 жагсаалтын аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Хэрэв жагсаалтаар хоёулангаар нь сонгогдсон бол 30 хоногийн дотор сонголтоо хийж аль нэг жагсаалтаас нэрээ хасуулна.

Холимог системээр засаг даргыг сонгох үед нэр дэвшигч мөн хурлын төлөөлөгчийг сонгох нэрсийн ба компенсацийн жагсаалтад аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Нийслэлийн засаг даргад нэр дэвшигч зөвхөн нийслэлийн жагсаалтанд нэрээ дэвшүүлнэ. Нийслэл болон мужид, муж болон мужийн эрхтэй хотод зэрэг нэр дэвшүүлж болохгүй.

Нэр дэвшигч ба нэр дэвшүүлж буй намд тавих шаардлага.

Мажоритараар сонгууль явуулж буй тойрогт нэр дэвшигч тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авч байж нэр дэвшинэ. Холимог системээр сонгууль явуулах тойрогт нэр дэвшүүлэх нам тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авсан байх ёстой.

Засаг даргад нэр дэвшигч:

- а. 10000 хүртлэх оршин суугчтай тойрогт сонгогчдын 3%-ийн дэмжлэг авсан,
- б. 10000-аас дээш 100000-аас доош оршин суугчтай тойрогт сонгогчдын 2%, гэхдээ 300-гаас доошгүй сонгогчдын дэмжлэг авсан
- в. 100000-аас дээш оршин суугчтай тойрогт сонгогчдын 1%, гэхдээ 2000-аас доошгүй сонгогчдын дэмжлэг авсан байж нэр дэвшинэ.
- г. Нийслэлийн засаг даргад нэр дэвшигч сонгогчдын 2%-иас доошгүйн дэмжлэг авч байж нэр дэвшинэ.

Нэр дэвшүүлэх намын хувьд:

- а. 10000-аас дээш оршин суугчтай тойрогт улс төрийн нам компенсацийн жагсаалт гаргахын тулд уг нутаг дэвсгэр дэхь мажоритараар сонгох тойргуудын дор хаяж талаас илүүд нь нэр дэвшигчтэй байх ёстой.
- б. Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь компенсацийн жагсаалт гаргасан нам нийслэлийн хуралд нэр дэвшүүлэх эрхтэй.
- в. Аль нэг тойрогт нэр дэвшсэн байсан хүн нэрээ татснаар намынх нь нэр дэвшүүлэх эрх хүчингүй болохгүй.

Намууд хамтарсан жагсаалт гаргах

- а. Мажоритараар шууд сонгох тойргуудын талаас илүүд хамтран нэр дэвшүүлсэн намууд хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргаж болно.
- б. Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргасан намууд нийслэлийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.
- в. Намууд мужийн сонгогчдийн 1% буюу дор хаяж 2000-аас доошгүй сонгогчийн

дэмжлэгийг хамтран авсан бол мужийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.

Сонгуулийн систем ба дүн гаргах

1. Засаг дарга сонгох – Засаг даргыг сонгогчид шууд сонгоно. Хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигч засаг дарга болно.

2. Шууд сонгох систем

- а. Хүчинтэй саналын хуудсаар хамгийн их санал авсан нэр дэвшигчид сонгогдоно. Саналын тоо тэнцвэл сугалаа явуулна.
- б. Сонгогч сонгуулийн хуудсанд мандатын тоогоор тэмдэглэгээ хийнэ.
- в. Төлөөлөгчөөр сонгогдсон хүн засаг даргаар сонгогдвол түүнийг жагсаалтаас хасч дараагийн хүн нь сонгогдоно.

3. Холимог систем

- а. Хүчинтэй саналын хуудсаар хамгийн их санал авсан нэр дэвшигчид шууд сонгогдоно.
- б. Тойрогт шууд сонгогдсон нэр дэвшигчдийн авсан саналаас гадна үлдсэн саналаас нам бүр өөрийн авсан саналтай пропорционалиар компенсацийн жагсаалтад мандат авна.
- в. Нам шууд санал хураалтаар 5%-иас доош санал авсан бол компенсацийн жагсаалтаар мандат авахгүй.

9. Казахстан улс

Казахстан улсад сонгууль явуулах журам, процедур, үндсэн зарчмуудыг “Бүгд Найрамдах Казахстан улсын сонгуулийн тухай” үндсэн хуулийн эрхтэй хуулиар тогтооно. Уг хуулиар Ерөнхийлөгч, Парламентын доод танхим Мажилисийн депутат, мужуудын хурал – маслихатын депутат, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын гишүүдийг сонгох сонгуулийг бүгдийг нь зохицуулна.

Хуулийн нэгдүгээр бүлэгт сонгуулийн үндсэн зарчмуудыг тодорхойлсон бөгөөд дээр дурдсан бүх сонгууль бүх нийтийн, тэгш, шууд сонгуулийн зарчим дээр нууц санал хураалтаар явагдана. Мөн бүлгийн есдүгээр зүйлд маслихатын депутатаар санал хураалтанд оролцсон сонгогчдоос хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигч сонгогдсон тооцогдоно гэж заасан байна.

Хуулийн хоёрдугаар бүлэгт Сонгуулийн байгууллагуудын талаар заасан. Таван жилийн хугацаатай байгуулагдах сонгуулийн комиссуудын нэгдсэн системийг:

- 1) Улсын сонгуулийн төв комисс
- 2) нутаг дэвсгэрийн сонгуулийн комисс
- 3) тойргийн сонгуулийн комисс
- 4) хэсгийн сонгуулийн комисс бүрдүүлнэ.

Нутаг дэвсгэр, тойрог, хэсгийн сонгуулийн комиссуудыг улс төрийн намуудын саналыг үндэслэн харгалзах маслихатууд сонгон байгуулна. Улс төрийн нам бүр харгалзах сонгуулийн комиссийн бүрэлдэхүүнд нэг нэг хүнийг нэр дэвшүүлэх эрхтэй бөгөөд уг нэр дэвшигч нь тухайн намын гишүүн байх албагүй. Сонгуулийн комисс байгуулах тухай маслихатаас нэг сараас доошгүй хугацааны өмнө мэдэгдэх бөгөөд энэ хугацаанд аль

нэг намаас санал ирээгүй бол бусад нам, олон нийтийн нэгдлүүдийн санал болон дээд шатны сонгуулийн комиссийн саналаар тухайн шатны сонгуулийн комиссийг байгуулна. Сонгуулийн комиссийн эхний хуралдаанаар комиссийн дарга, орлогч болон нарийн бичгийн даргыг сонгоно.

Хуулийн 20.6 заалтаар сонгуулийн кампанийн үеэр сонгуулийн комиссийн бүрэлдэхүүнд төлөөлөлгүй нам харгалзах комисст өөрийн зөвлөх эрхтэй төлөөлөгчөө ажиллуулж болно. Улс төрийн намын зөвлөх эрхтэй төлөөлөгч сонгуулийн комиссийн хуралдаан дээр үг хэлэх, комиссийн эрх мэдлийн хүрээний асуудлаар санал оруулах, комиссийн үйл ажиллагаа, эс үйлдлийн талаар дээд шатны сонгуулийн комисс, шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй.

Хуулийн 20-1.2 заалтаар улс төрийн нам, бусад олон нийтийн байгууллагуудын сонгуулийн ажиглагчдын эрхийг заасан. Ажиглагчид сонгуулийн комиссийн хуралд байлцах; санал хураалтанд оролцож буй сонгогчдийн тооны талаар мэдээлэл авах; санал хураалтын болон санал тоолох үеэр санал хурааж байгаа байранд байх; зөөврийн сонгуулийн хайрцагийг дагалдах, авч яваа тээврийн хэрэгсэлд нь сууж явах; санал хураалтын явц, саналын хуудсыг тоолох процедур, сонгуулийн хэсэг дээр саналын дүнг гаргах зэргийг ажиглах; сонгуулийн комиссийн гишүүд ашиглагдаагүй үлдсэн саналын хуудсыг тоолох, хүчингүй болгоход байлцах; санал хураалтанд саад бололгүйгээр фото, аудио, видео бичлэг хийх; санал хураалтын дүнгийн протоколыг дээд шатны сонгуулийн комисст дамжуулах процессийг ажиглах; санал хураалтын дараа сонгуулийн комиссийн санал хураалтын дүнгийн талаархи протоколтой танилцах, уг протоколын баталгаажуулсан хуулбарыг авах зэрэг эрхтэй байна.

Бүх шатны сонгуулийн сурталчилгаа, санхүүжилттэй холбоотой заалтууд адил байна. Сонгуулийн хуулийн 13 дугаар бүлэгт Маслихатын депутатуудыг сонгох талаар заасан. 101, 102 дугаар зүйлүүдэд маслихатын депутатын сонгуулийг зарлах, нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлагын талаар заажээ.

Зүйл 103. Маслихатын депутатад нар дэвшүүлэх

1. Тогтоогдсон журмын дагуу бүртгэгдсэн улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд болон тэдний бүтцийн салбарууд маслихатын депутатад нэр дэвшүүлнэ. Мөн иргэд бие даан нэр дэвшиж болно.
2. Улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд болон тэдний бүтцийн салбарууд маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх үйл ажиллагааг уг нэгдлийн дээд байгууллагаас нэр дэвшигч бүрийн дэвших сонгуулийн тойргийг заан мэдүүлж гүйцэтгэнэ. Олон нийтийн нэгдлүүд өөрийн гишүүн бус хүнийг депутатад нэр дэвшүүлэх эрхгүй. Олон нийтийн нэгдлүүд маслихатын сонгуулийн тойрог бүрт зөвхөн нэг нэр дэвшигчийн нэр дэвшүүлнэ. Маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх шийдвэрийг улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд, тэдний бүтцийн салбаруудын дээд байгууллагын нийт гишүүдийн олонхийн саналаар гаргаж, хуралдааны протоколоор баталгаажуулсан байна.
3. Олон нийтийн нэгдлийн дээд байгууллагын шийдвэрийг 1) нэр дэвшигчид танилцуулна, 2) нэр дэвшигчийн дэвших зөвшөөрөл бүхий өргөдлийн хамт харгалзах тойргийн сонгуулийн комисст хүргүүлнэ.
4. Маслихатын депутатад иргэн бие даан нэр дэвшихдээ харгалзах тойргийн сонгуулийн хороонд маслихатын депутатад нэр дэвших сонирхлоо илэрхийлсэн өргөдөл өгнө.
5. Хэн ч нэгээс илүү сонгуулийн тойрогт нэр дэвшиж болохгүй.
6. Хэрэв сонгууль зарлах үед өөрөөр заагаагүй бол депутатад нэр дэвшүүлэх ажил санал хураалтын өдрөөс хоёр сарын өмнө эхэлж, нэг сарын өмнө дуусна.

7. Хэрэв тухайн сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчдийг бүртгэж дуусах өдөр хоёроос доош тооны нэр дэвшигч бүртгэгдсэн байвал тойргийн сонгуулийн хорооны өргөн мэдүүлснээр нутаг дэвсгэрийн сонгуулийн хороо нэр дэвшүүлэх хугацааг хориос илүүгүй хоногоор сунгана.
8. Тойргийн сонгуулийн хороо гурав хоногийн хугацаанд нэр дэвшигч Үндсэн хууль болон үндсэн хуулийн эрхтэй энэхүү хуулийн шаардлагыг хангасан эсэхийг тогтооно.

Хуулийн энэ бүлгийн дараах зүйлүүдэд маслихатын сонгууль явуулахтай холбоотой бусад заалтууд орсон байна. Тухайлбал, нэр дэвшигчийг бүртгэх, нэр дэвшигч тойргийн сонгуулийн хорооны дансанд депозит болгон мөнгө байрлуулах, уг мөнгийг буцаах болон буцаахгүй байх нөхцөл, нэр дэвшигч болон эхнэр (нөхөр) хөрөнгө орлогын мэдүүлэг гаргах журам, олон нийтийн нэгдлээс нэр дэвшигчдийн бүртгүүлэхэд шаардагдах бичиг баримт, тойргийн крмиссоос тавах хяналт, бүртгэхээс татгалзах нөхцлүүд, нэр дэвшигчийг буцаан татах, нөхөн нэр дэвшүүлэх, саналын хуудас тоолох, дахин сонгууль явуулах, сонгуулийн үр дүнг гаргах, мэдээлэх зэргийг нарийвчлан заасан байна. Эдгээр заалтуудад улс төрийн намын үйл ажиллагаа, оролцооны талаар дурдагдаагүй болно.

* * *

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- Сайнбилэг.Д. БНСУ-ын улс төрийн тогтолцоо. УБ., 2008.
- БНСУ-ын төрийн албаны сонгуулийн тухай хууль (хамгийн сүүлийн 2010-11-18-нд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан)
- Орон нутгийн өөртөө засах хууль (хамгийн сүүлд 2011-01-01-нд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан)
- Сонгуулийн менежментын хорооны хууль (2010-11-18-нд нэмэлт өөрчлөлт орсон)
- Сонгуулийн менежментийн хувилбарууд: Ардчилал сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын институтын гарын авлага, IDEA.

ЦАХИМ ЭХ СУРВАЛЖ:

- <http://www.legislation.govt.nz/>
- www.elections.ca/content
- <http://www.legifrance.gouv.fr/>
- <http://www.cnccfp.fr/>

UIH.MN

СУДАЛГААНЫ САН